

Povijesna jezgra grada Pule nakon Drugog svjetskog rata: prazni prostori i interpolacije

Ujčić, Nina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:065830>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

**POVIJESNA JEZGRA GRADA PULE NAKON DRUGOG
SVJETSKOG RATA: PRAZNI PROSTORI I INTERPOLACIJE**

Nina Ujčić

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić

ZAGREB, 2021.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

Povijesna jezgra grada Pule nakon Drugog svjetskog rata: prazni prostori i interpolacije

Historic Core of the City of Pula after the Second World War: Open Spaces and Interpolations

Nina Ujčić

SAŽETAK

Ovaj rad bavi se razvojem povijesne jezgre grada Pule nakon Drugog svjetskog rata, a detaljnije ulazi u problematiku praznih prostora i interpolacija. U prvom dijelu rada donosi se pregled povijesnog razvoja grada Pule od razdoblja antike do kraja talijanske uprave 1943. godine. Prikazan je razvoj svih slojeva koji čine urbano tkivo današnje povijesne jezgre. Osobit naglasak stavljen je na kronološki prikaz savezničkog bombardiranja 1944. i 1945. godine kao elementa koji je značajno izmijenio strukturu povijesne jezgre Pule. Bombardiranjem su bili uništeni najvitalniji dijelovi grada i brojna kulturna dobra. Nakon završetka rata daljnji razvoj povijesne jezgre odredili su politički i kulturološki problemi koji su onemogućili brzu i kvalitetnu urbanu obnovu grada. Sanacija oštećenja tekla je izuzetno sporo, izostala je ispravna valorizacija, a zbog mnogobrojnih pogrešnih odluka dodatno se degradirala povijesna jezgra. U radu je objašnjena svojevrsna "politika rušenja" u okviru koje su bile srušene i uklonjene mnogobrojne zgrade duž Rive i užeg centra povijesne jezgre. Ti su prostori potom pretvarani u parkovne površine čime se trajno narušila cjelovitost povijesne jezgre. Sredinom 1950-ih, uz Rivu i rubni dio povijesne jezgre, započelo se s realizacijom interpolacija koje su trebale popuniti pojedine praznine u gradskom tkivu nastale bombardiranjem. U radu je analizirano nekoliko odabranih interpolacija koje obuhvaćaju vremenski period od pedesetak godina za vrijeme kojeg su se izmijenile različite estetike, od funkcionalizma do postmoderne, a odabrane su s ciljem kako bi se prikazao kontinuitet razvoja tog prostora nakon razaranja.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Rad sadrži: 83 strane, 51 reprodukciju. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Pula, Drugi svjetski rat, urbanizam, poslijeratna obnova, interpolacije, povijesna jezgra

Mentor: dr.sc. Franko Ćorić, izv. prof., Filozofski fakultet

Ocjenjivači: dr. sc. Zlatko Jurić, red. prof., dr. sc. Marko Špikić, red. prof., dr. sc. Franko Ćorić, izv. prof.

Datum prijave rada: 11.02.2019.

Datum predaje rada: 01.04.2021.

Datum obrane rada: 01.06.2021.

Ocjena:

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Nina Ujčić diplomantica na Istraživačkom smjeru – Konzervatorskog modula diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Povijesna jezgra grada Pule nakon Drugog svjetskog rata: prazni prostori i interpolacije* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, lipanj 2021.

Nina Ujčić

Zahvaljujem se mentoru dr. sc. Franku Ćoriću na uloženom vremenu, pomoći i savjetima pri izradi ovog diplomskog rada.

Veliku zahvalnost upućujem konzervatorici Nataši Nefat iz Konzervatorskog odjela u Puli na savjetima i ustupljenoj dokumentaciji.

Zahvaljujem i Adeli Leko iz Odsjeka za gradnju grada Pule na pomoći oko dokumentacije.

Posebno zahvaljujem svojim roditeljima, majci Vlasti i ocu Robertu, koji su mi omogućili školovanje, na podršci, ljubavi i razumijevanju.

SADRŽAJ

UVOD.....	7
1. POVIJEST PULE.....	8
2. URBANIZAM I ARHITEKTURA POVIJESNE JEZGRE KROZ POVIJEST	11
2.1. Promjene u povijesnoj jezgri u vrijeme austrijske uprave	17
2.2. Promjene u vrijeme talijanske uprave	21
3. RAZARANJE I POSLIJERATNA OBNOVA.....	24
3.1. Saveznička uprava.....	27
3.2. Jugoslavenska uprava.....	29
3.2.1. Generalni urbanistički plan.....	31
4. "POLITIKA RUŠENJA" I PRAZNI PROSTORI.....	33
5. INTERPOLACIJE	40
5.1. Interpolacije kao dio poslijeratne urbane obnove povijesne jezgre	42
5.1.1. Dvije interpolacije H. Bolanče na rubu povijesne jezgre	44
5.1.2. Stambena zgrada na Rivi	48
5.1.3. Telefonsko-telegrafski centar	51
5.1.4. PUP <i>Stari grad Pula</i>	53
5.1.5. Dvije interpolacije LJ. Dugandžić u Ulici Sergijevaca	55
5.1.6. Interpolacije u Kandlerovoj ulici.....	60
6. KRITIČKA RAZMATRANJA O PROMJENAMA U POVIJESNOJ JEZGRI PULE NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA	64
7. POSLIJERATNA OBNOVA POVIJESNE JEZGRE PULE ANALIZIRANA U ŠIREM EUROPSKOM I NACIONALNOM KONTEKSTU	66
8. ZAKLJUČAK.....	73
POPIS IZVORA I LITERATURE.....	74
SUMMARY	83

UVOD

Ovaj se rad bavi interpolacijama i slobodnim prostorima u urbanoj strukturi povijesne jezgre grada Pule nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu.

Duga povijest Pule upisana je u njezinu urbanu strukturu koju obilježava kohezija arhitektonskih stilova od razdoblja antike do suvremenih arhitektonskih rješenja, a na čiji je današnji izgled uvelike utjecalo savezničko bombardiranje na kraju Drugog svjetskog rata. U bombardiranjima 1944. i 1945. godine stradao je velik dio grada, a povijesna je jezgra, pretrpjela znatnija oštećenja. Današnji izgled povijesne jezgre rezultat je ratnih razaranja i poslijeratne urbane obnove.

U radu se kao rezultat istraživanja prezentira razvoj povijesne jezgre grada Pule u razdoblju od 1947. godine do početka 21. stoljeća, a u kojem se kroz niz procesa i odluka formirao današnji izgled povijesne jezgre. Raspravlja se o problematici nastanka interpolacija kao osobito zanimljivom segmentu intervencija u osjetljivo gradsko tkivo, ali i pitanju slobodnih prostora nastalih nakon bombardiranja, koji su u procesu *ozelenjivanja* grada pretvarani u parkove.

Cilj ovog rada je istražiti i prezentirati interpolacije i slobodne prostore kao nove urbane elemente koji su postali dijelom gradskog tkiva povijesne jezgre grada Pule, a ujedno dati uvid u širu sliku poslijeratne urbane obnove, tj. koncepte i intervencije koji su se odrazili na strukturu grada.

Rad je podijeljen u dva dijela. U prvom se dijelu, uz kratku povijest Pule, s naglaskom na razdoblje novije povijesti, daje pregled razvoja urbane strukture povijesne jezgre, od antike do Drugog svjetskog rata. Zasebno poglavlje bavi se posljedicama savezničkog bombardiranja i etapama poslijeratne urbane obnove. U drugom dijelu rada raspravlja se o slobodnim prostorima i kontekstu njihova nastanka. Tumači se pojam interpolacija te se analiziraju odabrane interpolacije kao dio cjeline povijesne jezgre, ali i kao pojedinačni objekti vlastite arhitektonske vrijednosti. Na kraju se, u kontekstu svega što je kroz rad izneseno daje kritički pregled i sumira činjenice o urbanom razvoju povijesne jezgre kao zasebne gradske cjeline.

1. POVIJEST PULE

Pula je grad smješten na samom jugu istarskog poluotoka koji se izdvaja dugom i bogatom prošlošću. Na prostoru povijesne jezgre može se pratiti kontinuitet razvoja grada koji seže još u prvo tisućljeće prije nove ere. Blaga klima, otvoren teren i blizina mora, uvjetovali su da Pula bude nastanjena od najranijih vremena. Za razdoblja antike, Pula je bila rimska kolonija koja se od prapovijesne gradine transformirala u grad s tridesetak tisuća stanovnika na vrhuncu svog razvoja.¹ Iz razdoblja antike Pula baštini veliki broj spomenika i urbanu strukturu. Nakon propasti rimskog carstva započelo je nestabilno razdoblje u kojem su se često izmjenjivali vladari - Ostrogoti, Bizantsko carstvo, a od druge polovice 8. stoljeća Franačko kraljevstvo.² Kroz rani srednji vijek Pula se borila za samostalnost, a razvoj grada je stagnirao. U 13. stoljeću gradom je upravljala plemićka obitelj Sergijevaca čija je vlast bila tiranska zbog čega su ih građani smaknuli s vlasti.³ Vlast nad gradom potom je 1331. godine preuzela Mletačka Republika i zadržala ju gotovo petsto godina.⁴ Razdoblje Mletačke vlasti obilježio je procvat grada, ali i njegovo postupno propadanje. Česti ratovi, gospodarska politika Venecije, ratna razaranja, uskočke pljačke te brojne epidemije kuge, malarije i tifusa desetkovale su stanovništvo grada i pretvorili Pulu u gomilu ruševina i napuštenih kuća o kojima nitko nije brinuo.⁵ Takva slika grada nastavila se kroz 17. i 18. stoljeće, a grad je bio sveden na svega tristo stanovnika početkom 17. stoljeća.⁶

Ulazak pod austrijsku vlast 1797. godine obilježili su modernizacija i napredak u gospodarskom i industrijskom smislu nakon više od stoljeća siromaštva i stagnacije. Sudbonosna za razvoj grada bila je odluka Franje Josipa I. iz 1856. godine da Pula postane glavna ratna luka carstva⁷, a te je godine bio položen i kamen temeljac Arsenala. Gradnja Arsenala započela je industrijalizaciju i preobrazila Pulu u industrijski grad u koji se počelo doseljavati stanovništvo sa šireg srednjoeuropskog i talijanskog područja. Pula je poprimila značajke srednjoeuropskog grada što se ponajviše odrazilo na arhitekturu i urbanizam, ali i društvene vrijednosti i kulturu. Iako je bila multikulturalni grad Pula je nosila "obilježja talijanskog grada i talijanske kulture"⁸. Talijansko je

¹ Dukovski, 2011., 39.

² Bortoletto, 2017., 3.

³ Isto, 8.

⁴ Isto, 8.

⁵ Rubbi, 1995., 10.

⁶ Dukovski, 2011., 94.

⁷ Rubbi, 1995., 16.

⁸ Dukovski, 2004., 58.

stanovništvo često imalo povlaštene položaje, a dolaskom doseljenika grad se podvojio na talijanski dio i doseljenike.⁹ Istarski Hrvati i Slovenci oblikovali su se kao zasebna cjelina koja se suprotstavljala talijanskom građanstvu. Netrpeljivost između Talijana i Slavena samo se produbljivala kroz godine.

Kada je nakon Prvog svjetskog rata Istra pripala Italiji započelo je razdoblje ponovne stagnacije. Talijanska vlast u potpunosti je zanemarila Istru kao istočni i efemerni talijanski teritorij, a Pula je za to vrijeme pretrpjela radikalnu gospodarsku i društvenu transformaciju.¹⁰ Zaustavili su se procesi modernizacije, a gospodarstvo je stagniralo, zbog čega se na kraju Drugog svjetskog rata Pula našla u potpunom kolapsu. Osim gospodarskih, do velikih je problema došlo i na društvenom planu – uspon fašističke stranke na vlasti rezultirao je progonima Židova i Roma iz Pule, uzrokovao česte ulične gerile s pristašama socijalista te dodatno produbio jaz između talijanskog stanovništva i pripadnika ostalih nacionalnosti koji su živjeli u Puli.¹¹

Događaji koji su se zbili za razdoblja Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega zauvijek su izmijenili Pulu. S obzirom da je kapitulacijom Italije 1943. godine Istra ušla u sastav Trećeg Reicha, Pula se, kao strateška luka u kojoj su bile prisutne mornaričke snage, našla na udaru savezničkih bombardiranja. Bombardiranja su trajala od 9. siječnja 1944. do 6. svibnja 1945. godine i ostavila velike posljedice na urbanoj strukturi grada.¹² Pula je bila posljednji oslobođeni grad u Istri, a iako je rat bio završen, u Puli kao da to nije bio slučaj.

Naime, diplomatskim pregovorima između Tita i zapovjednika savezničkih snaga na Mediteranu Pula je pripala savezničkoj vojnoj upravi, tj. zoni A, dok je ostatak Istre pripao Jugoslaviji, tj. zoni B.¹³ Za razdoblja savezničke vojne uprave (1945.-1947.) stanje u gradu bilo je izuzetno loše – osim racionalizacije hrane, loših higijenskih uvjeta i razorenog grada političke i nacionalne tenzije došle su do usijanja.¹⁴ Neriješeno državno-političko pitanje Istre uzrokovalo je konstantne sukobe, s jedne strane bili su simpatizeri komunističko-hrvatsko-jugoslavenske struje, a s druge strane pristalice građansko-talijanske struje.¹⁵ Kada je 1946. godine bilo odlučeno da se Pula s ostatkom

⁹ Dukovski, 2011., 118.

¹⁰ Dukovski, 2004., 65.

¹¹ Isto, 67.

¹² Marsetič, 2004.a., 154.

¹³ Dota, 2010., 10.

¹⁴ Dukovski, 2004., 72.

¹⁵ Dukovski, 2011., 216.

Istre pripoji Jugoslaviji, započeo je veliki egzodus stanovništva (*sl. I*). Iako je egzodus dotaknuo sve društvene slojeve, najviše je pogodio talijansko stanovništvo koje je u strahu od odmazde, gubitka građanskih prava, djelatnosti tajne policije OZNE (Odjeljenje zaštite naroda), nepovjerenja prema novoj vlasti, ali i sjećanju na *fojbe*¹⁶ odlučilo napustiti Pulu.¹⁷ U razdoblju od prosinca 1946. do ožujka 1947. godine Pulu je napustilo oko 28 tisuća ljudi čime je grad spao na samo 3600 stanovnika.¹⁸

Slika 1. Egzodus stanovništva 1947. godine

Kada je Pula ušla u sastav Jugoslavije 1947. godine grad je bio u ruševnom stanju i gotovo napušten. U godinama koje su uslijedile poticalo se naseljavanje stanovništva iz svih krajeva Jugoslavije, obnavljalo se industriju i saniralo posljedice koje je za sobom ostavilo ratno razdoblje.

Sva povijesna razdoblja i događaji, osobito oni iz novije povijesti, odrazili su se na etnički i kulturološki identitet Pule, ali jednako su snažan utjecaj imali na urbanu strukturu grada o čemu će biti riječ u slijedećem poglavlju.

¹⁶ Fojba (tal. *foiba*: krška jama) se u ovom kontekstu odnosi na stradanja Talijana u Drugom svjetskom ratu. Jame su bile rabljene u smaknućima za razdoblja narodnooslobodilačkog pokreta u rujnu 1943. i svibnju 1945. godine. Veliki broj civila stradao je na temelju nacionalne osnove. Prema: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/1323/jame-fojbe> (pregledano 7.02.2021.)

¹⁷ Dota, 2010., 22.

¹⁸ Dukovski, 2001., 231.

2. URBANIZAM I ARHITEKTURA POVIJESNE JEZGRE KROZ POVIJEST

Povijesna jezgra grada Pule podijeljena je na dvije zone: zonu koju većim dijelom čini prostor koji se nalazio unutar gradskih bedema i zonu koja obuhvaća prostor oko amfiteatra te dio grada koji je u 19. stoljeću bio proširen izvan bedema.¹⁹ Prostor povijesne jezgre većim se dijelom podudara s granicom Starog grada Pule prema PUP-u iz sredine 1980-ih (*sl.2*).²⁰ Povijesna jezgra grada Pule ima svojstvo kulturnog dobra i od 1965. godine upisana je u Registar nepokretnih spomenika kulture.²¹

Ovaj rad bavi se užim centrom zaštićene povijesne jezgre, a obuhvaća prostor koji zatvaraju Riva, Flaciusova ulica, Dobrilina i Laginjina ulica, Giardini, Carrarina i ulica Svetog Ivana, ali i zona ispred amfiteatra čime se u velikoj mjeri taj prostor podudara s granicom zaštićene urbanističke cjeline iz 1965. godine (*sl.3*).

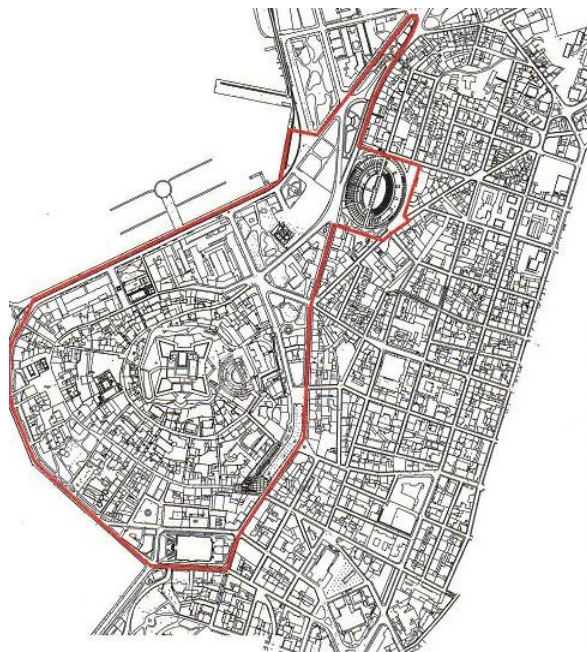
Slika 2. PUP Stari grad Pula

¹⁹ Rješenje o upisu u Registar, https://www.pula.hr/site_media/media/typo3/fileadmin/sadrzaji/dokumenti/2013-2017_GV/18.GV-18.11.2015/9_Prijedlog_Izmjene_Odluke_o_spomenickoj_renti.pdf (pregledano 10.02.2021.)

²⁰ Ancelj, 2013., 251.

²¹ Isto

Povijesna jezgra grada Pule arhitektonski je i urbanistički jedinstven prostor čiju urbanu strukturu čini niz slojeva kroz koje se može pratiti razvoj grada od njegovih početaka do danas. Pula je tip povijesnog grada koji je nastajao stihijski kroz dugo vremensko razdoblje, a na čiji su razvoj utjecali politički sukobi na međunarodnom planu.²²

Slika 3. Zaštićena urbanistička cjelina grada Pule prema rješenju iz 1965. godine (poklapa se s granicama obuhvata ovog rada)

Prirodni položaj Pule odredio ju je kao lučki i strateški grad. Pulski zaljev, koji zbog svoje morfologije spada u najbolje prirodne luke svijeta, stvorio je preduvjete da se na tom prostoru razvije lučki grad. S obzirom na geografski položaj, neovisno kojoj je državi pripadala, Pula je uvijek bila dio periferije te kao takva od velike strateške važnosti.²³ Dominantne etape razvoja Pule uključuju razdoblje antike, austrijsku i talijansku upravu.

Središnji pulski brežuljak Kaštel oko kojeg je koncentriran uži centar povijesne jezgre bio je naseljen već na prijelazu drugog u prvo tisućljeće prije nove ere – na brežuljku se nalazila prapovijesna gradina koja je bila okružena bedemima, no bez tragova naselja.²⁴ Pretpostavlja se

²² Hrvatski državni arhiv, Fond 2039, Urbanistički institut Hrvatske (dalje HR-HDA-2039), Kut. 804, Urbanistički institut SRH Zagreb-5, Osnovni elementi urbanističkog plana Pule, 23.

²³ Isto

²⁴ Matijašić, 2005., 17.

da je oko 44. godine prije nove ere Pula počela postojati kao rimska kolonija pod nazivom *Colonia Pietas Iulia Pola*.²⁵

Razdoblje antike najvećim je dijelom odredilo urbanu strukturu povijesne jezgre. Pri gradnji antičke Pule Rimljani su slijedili prirodnu konfiguraciju terena. S obzirom na organsku strukturu urbanističkog plana, koji se prilagodio morfologiji brežuljka, Pula se izdvaja od ostalih, karakteristično rimskih gradova tipa *castrum*. Rimljani su ulice postavili u radijalno-koncentričnu mrežu (*sl.4*) u kojoj je *decumanus* pratio teren, a *cardo* se spuštala radijalno s brežuljka. *Decumanus* je počinjao kod Zlatnih vratiju (*Porta Aurea*), prolazio kroz Forum te potom vodio do sjeveroistočnog ulaza u grad. Ta potkovasta linija ulice bila je žila kucavica gradskog života u svim razdobljima koja su uslijedila nakon antike, a poklapa se s današnjom Ulicom Sergijevaca i Kandlerovom ulicom. Prostor povijesne jezgre bio je ograđen zidinama koje su sa sedam vrata bile otvorene prema moru, a s pet prema kopnu.²⁶ Od njih je danas ostao samo fragmentarni dio kopnenog pojasa te troja vrata – Herkulova vrata, Dvojna vrata i ostaci Zlatnih vrata uz koja je bio izgrađen Slavoluk Sergijevaca. Sve do 19. stoljeća život se u gradu odvijao unutar zidina.

Gradsko tkivo antičke Pule činile su insule formirane oko *carda* i *decumana*.²⁷ Od javnih prostora izdvajao se Forum s građevinama raznog sadržaja i kapitolinskim kompleksom. Kapitolinski kompleks činio je centralni hram i dva bočna hrama od kojih je danas ostao sačuvan samo Augustov hram nastao u prvom desetljeću.²⁸ Na brežuljku je uz *castrum* bilo svetište i cisterna te malo rimsko kazalište, a cijeli je kompleks bio okružen dvostrukim zidinama.²⁹ Izvan zidina tadašnjeg grada, u drugoj polovici 1. stoljeća, bio je sagrađen amfiteatar – najmonumentalniji spomenik sačuvan iz doba antike te veliko rimsko kazalište na obronku Monte Zara. Spomenici rimske kulture danas su najzastupljeniji u povijesnoj jezgri, a veliki je broj njih kroz godine propao ili bio ciljano uništen. Gradsko tkivo transformiralo se i nestajalo kroz razdoblja koja su uslijedila, ali je unatoč tome antička urbanistička podloga zadržala kontinuitet sve do 19. stoljeća. Antički raster ulica upisan je i u današnju strukturu grada (*sl.5*).

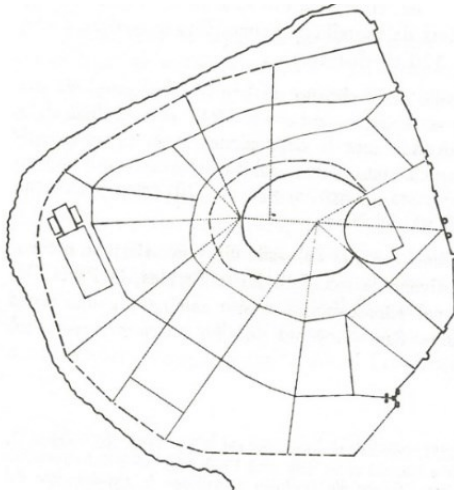
²⁵ Bortoletto, 2017., 12.

²⁶ Rubbi, 1995., 6.

²⁷ Isto, 6.

²⁸ Krizmanić, 1988., 107.

²⁹ Rubbi, 1995., 8.

Slika 4. Antički raster ulica

Slika 5. Urbanistička podloga danas

Za kasnoantičkog i bizantskog razdoblja nije bilo značajnijih promjena u urbanoj strukturi grada. Gradsko tkivo počelo se dopunjavati sakralnim objektima nakon afirmacije kršćanstva. Ranokršćanski kompleks iz 4. i 5. stoljeća obuhvaćao je episkopij, dvojnu baziliku i baptisterij na mjestu današnje katedrale posvećene Blaženoj Djevici Mariji.³⁰ Na prostoru povijesne jezgre, ali i izvan nje u tom je periodu nastalo više manjih crkvi poput crkve sv. Nikole kraj Foruma i crkve sv. Tome kraj Katedrale, a u 6. stoljeću gradi se kompleks bazilike sv. Marije Formoze.³¹ Na kapitolinski kompleks bile su nadozidane kuće, a Augustov je hram bio pretvoren u svetište.³²

Do većih promjena u gradskom tkivu došlo je u ranom srednjem vijeku kada je započela degradacija javnih prostora, nestajanje reprezentativnih građevina i gradskih okupljališta.³³ Sveopće loše stanje i osiromašenje grada dovelo je do zapuštanja javnih trgova, zgrada i komunalne infrastrukture. Antička struktura grada počela se polako razarati i preoblikovati u srednjovjekovno urbano tkivo. Ostaci antičkih hramova i kuća reciklirali su se i koristili kao građevni materijal kojim su se pojačavale zidine i gradile manje zgrade.³⁴ Izgradnjom srednjovjekovnih kuća smanjio se prostor Foruma, a kapitolinski kompleks dobio je javnu

³⁰ Bortoletto, 2017., 15.

³¹ Matijašić, 2005., 40.

³² Bortoletto, 2017., 43.

³³ Isto, 15.

³⁴ Isto, 28.

funkciju.³⁵ Pula je bila utvrđeno selo s obradivim zelenim površinama na prostoru glavnog brežuljka.

Visoki srednji vijek obilježila je povećana graditeljska aktivnost. Rupe u gradskom tkivu počele su se popunjavati, a došlo je i do izmjene tipologije stambenih zgrada čime je grad poprimio srednjovjekovni karakter.³⁶ Život je još uvijek bio organiziran unutar perimetara antičkog grada i koncentriran uz glavnu ulicu. Ratovi s Venecijom krajem 12. stoljeća i sredinom 13. stoljeća rezultirali su rušenjem zidina i pustošenjem grada.³⁷ Plemićka obitelj Castropola u tom je razdoblju financirala izgradnju srednjovjekovne fortifikacije na vrhu središnjeg gradskog brežuljka te crkvu i samostan sv. Franje.³⁸ Veliki broj crkava dobio je novo gotičko oblikovanje, a krajem 14. stoljeća bila je sagrađena crkva Gospe od Milosrđa na današnjem Danteovom trgu.³⁹ Razdoblje gotike obilježila je i gradnja reprezentativne komunalne palače na Forumu koja je tada dobila gotičko oblikovanje s tri luka. Što se tiče gradskog tkiva, ono se nadograđivalo novim gotičkim kućama i palačama čije se primjere i danas može vidjeti na prostoru Foruma i Kandlerove ulice.⁴⁰ Iz razdoblja renesanse ostala je sačuvana trokatnica na Forumu (*sl.6*) te fragmentarno pojedini elementi arhitektonske plastike na pročeljima uz Ulicu Sergijevaca i Kandlerovu ulicu.

Nakon prosperiteta u 15. stoljeću započela je stagnacija i degradacija gradskog tkiva koja se nastavila sve do 18. stoljeća. Zidine, javne građevine, ali i veliki broj sakralnih objekata, poput sv. Marije Formoze i crkvice sv. Tome, propao je ili bio u jako lošem stanju zbog dugogodišnje zanemarenosti. Od važnijih graditeljskih pothvata u tom razdoblju izdvaja se gradnja mletačke utvrde na Kaštelu početkom 17. stoljeća koju je projektirao francuski graditelj Antoine de Ville.⁴¹ Razaranju grada doprinijela je i Mletačka Republika koja je sav vrijedniji materijal raznosila u Veneciju.

³⁵ Isto, 43.

³⁶ Rubbi, 1995., 12.

³⁷ Bortoletto, 2017., 30.

³⁸ Rubbi, 1995., 13.

³⁹ Bortoletto, 2017., 70.

⁴⁰ Isto, 53.

⁴¹ Rubbi, 1995., 11.

Slika 6. Renesansna i gotička kuća (interpolacija LJ. Dugandžić u gornjem desnom kutu)

Na početku 19. stoljeća veliki dio gradskog tkiva bio je u zapašćenom i ruševnom stanju. Većina stambenih zgrada i zgrada javnih funkcija nalazila se u podnožju brežuljka, na potezu glavnih ulica i Foruma.⁴² U tom su razdoblju u Pulu, privučeni antičkim spomenicima, dolazili razni istraživači i učenjaci, a među njima i Pietro Nobile koji je radio na konsolidaciji i zaštiti amfiteatra, Augustovog hrama i Slavoluka Sergijevaca. Pulu je posjetio i Louis François Cassas čije vedute danas svjedoče o izgledu Pule prije nego je francuska uprava uklonila dio zidina prema moru, a austrijska vlast u potpunosti izmijenila vizuru grada (*sl. 7*).

Slika 7. Veduta Pule 1802. godine (L. F. Cassas)

⁴² Isto, 14.

Iako je svaka epoha, od antike do 19. stoljeća, ostavila svoj sloj u urbanoj strukturi povijesne jezgre Pule, ključno razdoblje za razvoj grada bili su 19. i 20. stoljeće koje se može podijeliti na tri faze. Prvu fazu čini vladavina Austrijske Carevine, kasnije Austro-Ugarske Monarhije, točnije, period od 1797. do 1918. godine, drugu fazu do 1943. godine obilježila je talijanska uprava, a treća se odnosi na razdoblje jugoslavenske uprave i poslijeratnu urbanu obnovu od 1947. godine.

2.1. Promjene u povijesnoj jezgri u vrijeme austrijske uprave

Za razdoblja austrijske uprave došlo je do mnogobrojnih promjena u gradskom tkivu. Radovi u tom razdoblju bili su opširni i razmjerno veliki, kako u gradu tako i izvan njega, a veliki je dio njih zauvijek izmijenio izgled Pule. Nagli razvoj grada bio je potaknut odlukom o izgradnji ratne luke čiji je kamen temeljac bio položen 9. prosinca 1856. godine.⁴³ U prvoj fazi, graditeljske aktivnosti bile su usmjerene na zonu obale gdje su bili izgrađeni Arsenal i ratna luka, ali i na fortifikacijski sustav oko grada koji je s kopnene strane trebao braniti luku. Sustav fortifikacija bio je građen u tri faze, a činio ga je pojas odvojenih utvrda i topničkih bitnica na teritoriju od 5 do 8 km od grada.⁴⁴ Za potrebe gradnje Arsenala postupno se nasipao uski pojas napuštene obale južno od povijesne jezgre. Arsenal je bio izgrađen po projektu Karla Möringa, a koncipiran kao zasebni organizam u kojem se spajaju funkcije brodogradilišta, fortifikacije i oružarnice.⁴⁵

Fizionomija grada u potpunosti se izmijenila rušenjem gradskih zidina uz čiju je liniju potom bilo sagrađeno nekoliko velikih slobodnostojećih zgrada. Duž Rive su građeni gat sv. Teodora (1861.), gat Elizabeth (1904.), kompleks vojarnje *Franz Joseph I.* (1878.) te Zapovjedništvo vojnog stožera (1861.) na mjestu stare biskupije i krstionice.⁴⁶ Paralelno Arsenalu bio je izgrađen arsenalski zid (1866.), dužine 1800 metara, koji je pratio liniju duž Arsenalske i današnje Flaciusove ulice (*sl.8*).⁴⁷ Ratna luka, reprezentativne zgrade uz Rivu, arsenalski zid te željeznički kolodvor (1876.) i tračnice, koje su se protezale sve do zone ispod amfiteatra, dominirale su zonom

⁴³ Dukovski, 2011., 111.

⁴⁴ Marković., 2006., 217.

⁴⁵ Nefat, 2004., 191.

⁴⁶ Marković, 2006., 221.

⁴⁷ Jurić, 2018., 36.

uz obalu povijesne jezgre. Industrijska zona prekinula je kontakt grada s morem zbog čega Pula i danas ima karakteristike kontinentalnog grada te odudara od većine gradova na obali.

Slika 8. Dio Flaciusove ulice (s desne strane zid Arsenala, a s lijeve blok zgrada koji je do temelja bio srušen u savezničkom bombardiranju)

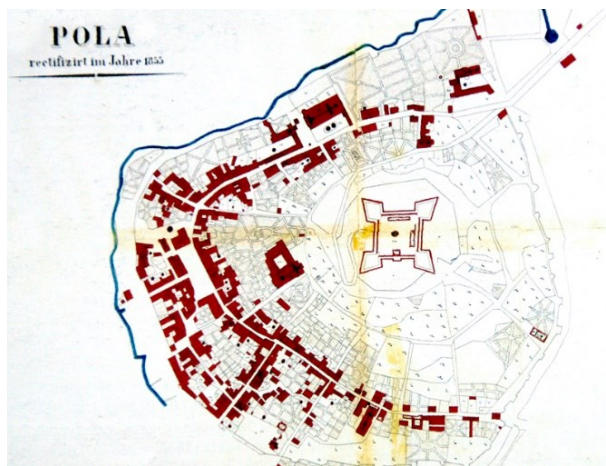
Krizmanić (1986.) smatra kako su urbanističke odluke, nastale za razdoblja austrougarske uprave, bile početak „pogrešne linije planiranja i izgradnje grada“⁴⁸ koja se neprekinuta nastavila sve do danas. Pula je krajem 18. stoljeća imala samo 590 stanovnika i 214 zgrada u oronulom stanju, a do Prvog svjetskog rata taj se broj popeo na 42 058 stanovnika i 7346 novogradnji.⁴⁹ Iz navedenih podataka, jasno je kako je u razdoblju od šezdesetak godina austrijske uprave grad prošao kroz drastične promjene. Povećanjem broja stanovnika grad se počeo neplanski širiti izvan povijesne jezgre. Istočno od povijesne jezgre formirao se novi centar okupljen oko zgrade tržnice u pravilnoj mreži ulica. Na jugu grada, u sklopu Arsenala, nastalo je novo naselje – Sveti Polikarp (današnja Stoja) koji je administrativno i prostorno bio odijeljen od povijesne jezgre, a zamišljen kao njemačko naselje za potrebe vojske, visokokvalificiranih radnika iz Arsenala i njihovih

⁴⁸ Krizmanić, 1986., 8.

⁴⁹ Jurić, 2018., 65.

obitelj.⁵⁰ Prostor oko amfiteatra razvio se u četvrt Croazia u kojoj su Slaveni, uglavnom radnici i pripadnici srednje klase, gradili manje stambene zgrade.⁵¹

Unatoč širenju grada povijesna jezgra još uvijek je bila centar gradskog života. U drugoj polovici 19. stoljeća došlo je do znatnih promjena u njezinoj strukturi. U procesu revitalizacije povijesne jezgre bio je srušen veliki broj srednjovjekovnih zgrada, a u nizu odluka koje su devastirale graditeljsku baštinu izdvaja se ona o rušenju gradskih zidina prema kopnu, od kojih je danas ostao očuvan tek jedan manji dio. Rušenjem zidina Pula je izgubila značajke srednjovjekovnog grada kojeg je imala do 19. stoljeća.⁵² Povijesna jezgra popunjavala se novogradnjama i obnavljala kroz cijelo razdoblje austrijske uprave što je vidljivo usporedbom katastarskog plana iz 1855. godine (sl.9) s onim iz 1872. godine (sl.10). Izgradnjom unutar povijesne jezgre počelo se popunjavati gradsko tkivo u gornjem bloku, uz današnju ulicu Castropola. U donjem gradskom bloku povećala se naseljenost između Danteovog trga i Foruma te uz granicu obale i kopnenih zidina.

Slika 9. Katastarski plan iz 1855. godine

Slika 10. Katastarski plan iz 1872. godine

Povijesna jezgra bilo je poslovno i trgovačko središte pa su ondje nastale mnogobrojne zgrade, agencije, hoteli, banke, kavane i razni dućani, a zbog komercijalnih djelatnosti deformirala su se

⁵⁰ Jurić, 2018., 33.

⁵¹ Isto, 35.

⁵² Krizmanić, 2004., 105.

izvorna pročelja starijih zgrada uz Kandlerovu i ulicu Sergijevaca.⁵³ U samom centru bilo je izgrađeno i oko tridesetak luksuznih vila u kojima su živjeli imućni građani.⁵⁴

Prostorno uređenje bilo je usmjereno na oblikovanje javnih parkova, bulevara s drvoredima i zajedničkih prostora.⁵⁵ Danteov trg, s prvom javnom fontanom, modernom pučkom školom, zgradom pošte i vatrogasaca, počeo se planski formirati 1867. godine, a na važnosti je dobio i Forum (*sl.11*).⁵⁶ Ispred Augustovog hrama bile su srušene tri manje srednjovjekovne kuće, a na njihovom su mjestu bile sagrađene tri nove zgrade koje su svojim gabaritom parirale Komunalnoj palači i Augustovom hramu.⁵⁷ Uz rub povijesne jezgre bio je oblikovan trg Giardini (*sl.12*), nastao na praznom prostoru koji je dijelio stari grad od novog naselja na istoku. Na Giardine se nadovezao trg kod Slavoluka Sergijevaca te niz parkova uz nekadašnju liniju gradskih zidina koje su zamijenile stambene zgrade (*sl.13*).

Slika 11. Forum oko 1905. godine

⁵³ Jurić, 2018., 41.

⁵⁴ Isto, 69.

⁵⁵ Matošević, 2004., 167.

⁵⁶ Jurić, 2018., 31.

⁵⁷ Isto, 32.

Slika 12. Šetalište Giardini

Slika 13. Stambene zgrade uz liniju strušenih zidina

Sukladno razvoju industrije, razvijali su se kulturni i javni sadržaji zbog kojih je Pula postala važno odredište na kulturnoj karti Europe. Od druge polovice 19. stoljeća bilo je sagrađeno više javnih objekata koji su danas simbol Pule poput gradskog kazališta Ciscutti, Mornaričkog kasina i gradske tržnice.⁵⁸ Gradili su se hoteli duž obale i u povijesnoj jezgri, podignuta su nadalje brojna kina, a od 1904. godine gradom je prometovao tramvaj.⁵⁹

Austro-ugarska uprava u potpunosti je izmijenila, ali i odredila strukturu i urbani tip grada za sva razdoblja koja su uslijedila. Austro-ugarski utjecaj na urbanizam Pule vidljiv je i danas u zatvorenosti grada prema moru, blokovskoj izgradnji istočno od povijesne jezgre, širokim bulevarima s drvodredima, ali jednako tako i velikom broju vrijedne arhitekture koja je u gradsko tkivo unijela neoklasicizam i secesiju.

2.2. Promjene u vrijeme talijanske uprave

Druga faza razvoja povijesne jezgre od 1918. do 1947. godine uključuje talijansku upravu nad gradom, ali i razdoblje Drugog svjetskog rata te savezničku upravu.⁶⁰ Taj je period većim dijelom obilježila stagnacija grada, a potom i njegovo razaranje. Urbana struktura grada za vrijeme talijanske uprave nije se značajnije mijenjala. Do promjene u gradskom tkivu došlo je na prostoru

⁵⁸ Austrijska arhitektura, <https://www.pulainfo.hr/hr/where/austrijska-arhitektura> (pregledano 17.02.2021.)

⁵⁹ Dukovski, 2011., 128.

⁶⁰ HR-HDA-2039, Kut 803, Urbanistički plan i program I., 1961. godina, 32.

Foruma. Uklanjanjem zgrada koje su zatvarale pogled prema Augustovom hramu čime se otvorio prostor trga koji je bio dodatno upotpunjen izgradnjom male gradske palače. Malu gradsku palaču tzv. *Palazzinu comunale* (sl.14) projektirao je Guido Brass 1928. godine.⁶¹ Mala gradska palača bila je smještena neposredno uz Augustov hram, a u oblikovanju otvorenog trijema ponavljala je motive komunalne palače.

Slika 14. *Palazzina comunale*

Za razdoblja talijanske uprave u gradu su djelovali arhitekti Pauletta, Heiningera, Trolis i drugi koji su svojim ostvarenjima u gradsko tkivo unijeli racionalizam i futurističke težnje.⁶² U duhu fašizma uglavnom su se gradili javni reprezentativni objekti strogog arhitektonskog jezika te jednostavnih i čistih volumena. Većina je novogradnji bila smještena izvan povijesne jezgre, ali su pojedine zgrade bile ostvarene i na prostoru centra. Na Danteovom trgu 1935. godine bila je sagrađena Palača pošte i telegrafa, arhitekta Angiola Mazzonija, koja je jedno od najznačajnijih ostvarenja talijanske arhitekture u Istri.⁶³ Nekoliko reprezentativnih zgrada nastalo je i na prostoru šetališta Giardini. Stambeno-poslovna zgrada Ottomara Heiningera bila je sagrađena 1935. godine, a svojom je formom pratila liniju zidina. Dvije godine kasnije, 1937. godine sagrađena je

⁶¹ Istarska enciklopedija, Brass Guido, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=365> (pregledano 20.02.2021)

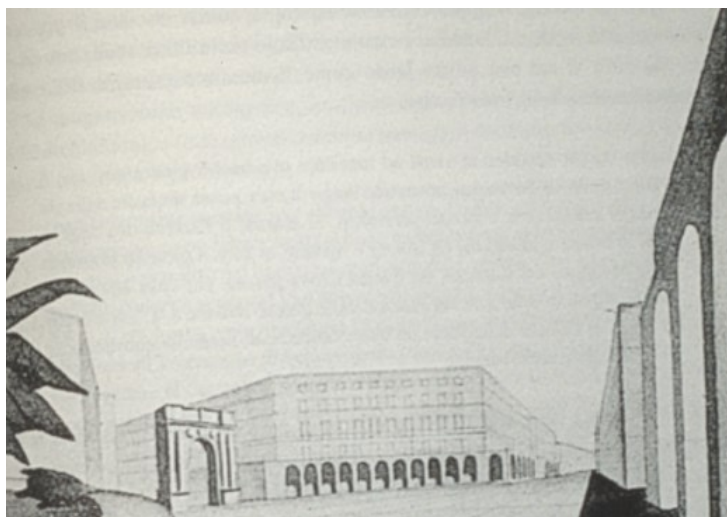
⁶² Rubbi, 1995., 33.

⁶³ Isto, 33.

impozantna zgrada Banke Italija (*Palazzo della Banca d'Italia*) kao primjer talijanskog racionalizma u arhitekturi.⁶⁴ Ta zgrada svojom strogoćom i monumentalnošću prostorom Giardina dominira i danas.

Talijanska je uprava 1935. godine dala izraditi novi generalni urbanistički plan grada (*tal. Piano Regolatore*) čiji je glavni projektant bio Luigi Lenzi.⁶⁵ Da ratna zbivanja nisu zaustavila provođenje urbanističkog plana, povijesna jezgra Pule danas bi izgledala posve drugačije. Naime, planom „ozdravljenja“ povijesne jezgre bila su predviđena rušenja svih starih srednjovjekovnih zgrada oko trga, osim komunalne palače i Augustovog hrama.⁶⁶ Planirala se i izgradnja novih monumentalnih objekata karakterističnih za fašističku arhitekturu (*sl. 15*).

Iako urbanistički plan nije bio proveden može se reći kako su pojedini ciljevi ipak bili ostvareni. Ono što se planski nije stiglo realizirati realizirala su saveznička bombardiranja rušeći cijeli stambeni blok južno od Foruma.⁶⁷ Na smjernice urbanističkog plana referirala se i jugoslavenska uprava pri poslijeratnoj rekonstrukciji povijesne jezgre.⁶⁸ Donijete su odluke da se veliki dio gradskog fonda ne obnavlja već ruši.⁶⁹

Slika 15. Planirano uređenje trga kod Slavoluka Sergijevaca 1935. godine

⁶⁴ Palača Banke Italija, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2224/palaca-banke-italije-u-puli-fina> (pregledano 20.02.2021)

⁶⁵ Marsetič, 2004.a, 161.

⁶⁶ Krizmanić, 1988., 174.

⁶⁷ Isto, 174.

⁶⁸ Marsetič, 2004.a, 161.

⁶⁹ Isto, 161.

odvio se 9. siječnja 1944. godine. U tom su napadu teško stradali svi ciljevi duž luke, uključujući lučke instalacije i mornaričke jedinice smještene u gradu, a stradao je i gotovo cijeli centar. U povijesnoj je jezgri bio teško oštećen jedan od najnaseljenijih blokova između Foruma i Danteovog trga (sl.17), ali i Giardini, Uspon svetog Stjepana te Anticova ulica.⁷³ Drugi po redu zračni napad dogodio se 25. veljače 1944. godine. Meta napada bilo je brodogradilište *Scaglio Olivi*, ali je zbog nepreciznosti bombardera bio pogoden i centar grada – krov katedrale, klaustar samostana svetog Franje te zgrade u ulici Porta Stovagnaga, *Via Abbazia* i *Vicolo della Bissa*.⁷⁴ Tom je prilikom teže stradala mala gradska palača (*Palazzina comunale*) na Forumu kojoj se urušio krov (sl.18).⁷⁵

Slika 17. Blok zgrada na mjestu današnjeg Parka grada Graza

U trećem napadu 8. lipnja 1944. godine bila je oštećena većina kuća u Ulici Sergijevaca i Kandlerovoj ulici, a četiri su bile srušene do temelja.⁷⁶ U bombardiranju 22. lipnja urušila se cijela apsida i lijevi brod katedrale, a stradao je i dio Kandlerove ulice te vojarna na Rivi.⁷⁷ Od lipnja 1944. do siječnja 1945. godine Pula je bila pogođena nekoliko puta. Mete napada bili su naselje Sveti Polikarp te vojni pogoni na Valledungi, Fiželi i Vergaroli.⁷⁸ Intenziteti tih napada bili su

⁷³ Marsetič, 2004.a, 156.

⁷⁴ Marsetič, 2004.b, 78.

⁷⁵ Marsetič, 2004.a, 156.

⁷⁶ Marsetič, 2005., 299.

⁷⁷ Marsetič, 2004.b, 92.

⁷⁸ Isto, 102.

slabiji i nisu nanijeli značajniju štetu povijesnoj jezgri. Vrhunac zračnih napada bio je u veljači 1945. godine za vrijeme koje je Pula bila pogođena devet puta, a u svakom su bombardiranju bile oštećene privatne kuće i stambene zgrade.⁷⁹ Posljednje bombardiranje odvijalo se 3. ožujka 1945. godine u kojem je bio pogođen povijesni centar pri čemu se urušilo pročelje Augustovog hrama (sl. 18).⁸⁰ Iako je na početku rata, kao i Slavoluk Sergijevaca, Augustov hram bio zaštićen drvenom konstrukcijom to nije spriječilo niti umanjilo oštećenja uzrokovana bombardiranjem.

Slika 18. Palazzina comunale i Augustov hram na kraju rata

Posljedice bombardiranja bile su velike, kako na ljudske živote tako i na urbanu strukturu grada. U napadima je poginulo preko 270 osoba, a taj bi broj bio znatno veći da talijanska vlast, prije ulaska u rat, nije reorganizirala stara i sagradila nova skloništa.⁸¹ Što se tiče stambenog fonda, od 3225 zgrada njih 235 bilo je u potpunosti srušeno, a 2170 zgrada pretrpjelo je manja ili veća oštećenja.⁸² Teško je stradala i komunalna infrastruktura. Većina vodovodne i električne mreže bila je uništena, a preko 40 posto cestovne infrastrukture neprohodno.⁸³ Svi industrijski pogoni i manje ustanove bili su teško oštećeni, a pojedine gradske četvrti, poput Svetog Polikarpa, gotovo pa srušene sa zemljom. Veći dio grada, pa tako i povijesna jezgra pretrpjeli su znatna oštećenja

⁷⁹ Marsetič, 2004.a, 157.

⁸⁰ Isto, 159.

⁸¹ Marsetič, 2005., 289.

⁸² Marsetič, 2004.b, 141.

⁸³ Isto, 141.

gradskog tkiva. Unatoč bombardiranju, urbana struktura povijesne jezgre nije se izmijenila. Ono što ju je preoblikovalo bila je poslijeratna urbana obnova grada.

O rekonstrukciji Pule nakon savezničkog bombardiranja malo se pisalo. Pojedini su se autori, poput Attilia Krizmanića (1976., 1986.) i Raula Marsetića (2004.a, 2004.b, 2005.), dotakli te teme, ali ona ni danas nije sustavno obrađena. Arhivska građa iz razdoblja neposredno nakon rata nesređena je i fragmentirana, što ne čudi, s obzirom na stanje koje je u gradu tada vladalo, sveopću dezorijentiranost i neorganiziranost javnih službi. Iako su informacije o ovoj temi možda nepotpune, svejedno se može stvoriti slika o tome kako je tekla poslijeratna urbana obnova grada. U nastavku će se dati kronološki pregled aktivnosti na rekonstrukciji i revitalizaciji povijesne jezgre, za razdoblja savezničke i jugoslavenske uprave.

3.1. Saveznička uprava

Nadležne institucije za sanaciju štete u razdoblju prije završetka rata bili su Gradski tehnički ured (*Genio Civile*) i Nacionalni savez protuzračne obrane (*Unione Nazionale di Protezione Antiaerea*).⁸⁴ Zadatak Gradskog tehničkog ureda bio je osposobiti zgrade koje su pretrpjele manja oštećenja te ih učiniti useljivima u što kraćem roku s obzirom da je mnogo ljudi u bombardiranjima ostalo bez smještaja. Rekonstrukcija stambenih zgrada tekla je sporo zbog nedostatka radne snage i materijala, a taj se problem donekle riješilo odredbom o ponovnoj upotrebi materijala sa srušenih zgrada.⁸⁵ Sanacija gradskog tkiva neposredno nakon rata bila je teška i problematična zbog političkih i društvenih prilika koje su zadesile grad.

Saveznička vojna uprava započela je u lipnju 1945. godine i trajala do rujna 1947. godine. U tom su razdoblju saveznici imali potpunu kontrolu nad gradom te su izdavali odredbe o konsolidaciji i popravku privatnih kuća i zgrada.⁸⁶ Aktivnosti na polju renovacije grada uglavnom su bile orijentirane na popisivanje uništenih zgrada, raščišćavanje ruševina i raspodjelu stanova.⁸⁷ Za renovaciju su bila izdvojena značajna sredstva, ali je veliki problem predstavljao nedostatak

⁸⁴ Marsetić, 2004.a, 157.

⁸⁵ Marsetić, 2004.b, 74.

⁸⁶ Isto, 205.

⁸⁷ Državni arhiv u Pazinu, Fond 114, Gradski narodni odbor Pula 1947.-1955. (dalje HR-DAPA-114), Kut. 260, 1949., Izvještaj o komunalnoj djelatnosti od oslobođenja Pule 1948/49., 9.

materijala zbog čega je obnova tekla sporo. U tom je periodu bilo osnovano mnogo specijaliziranih poduzeća za rušenje, izvođenje javnih građevinskih radova te raščišćavanje ruševina i ratnog materijala.⁸⁸ Za javne radove bio je zadužen *Ufficio tecnico comunale*, dok su za ostale radove bili raspisivani natječaji.⁸⁹

Kako je krajem savezničke uprave došlo do masovnog iseljavanja stanovništva stanje se dodatno pogoršalo oštećivanjem i uništavanjem imovine od strane optanata koji su napuštali grad. Za zaštitu objekata od pljačke i oštećivanja te raspodjelu stanova optanata bio je zadužen Stambeni odjel (*Dipartimento degli alloggi*) koji je bio osnovan nakon oslobođenja grada 1945. godine, a djelovao je i za razdoblja savezničke uprave.⁹⁰ Osim Stambenog odjela na poslijeratnoj urbanoj obnovi radio je i Gradski tehnički ured (*Genio Civile*) posredstvom kojeg su bili odobreni i financirani svi javni radovi od strane savezničke uprave.⁹¹

Na sanaciji oštećenja uzrokovanih bombardiranjem nije se aktivno radilo, ali su svi najnužniji poslovi na javnim i civilnim zgradama bili obavljani.⁹² Izvršeni su bili konzervatorski i restauratorski zahvati na povijesnim spomenicima starogradske jezgre – Augustovom hramu, kompleksu Svetog Franje i Katedrali. Za njihovu rekonstrukciju bio je zaslužan Zavod za zaštitu spomenika (*Soprintendenza ai monumenti e alle gallerie di Trieste*) čiji je ravnatelj bio Mario Mirabella Roberti.⁹³ U kratkom vremenskom razdoblju, od siječnja 1946. godine do rujna 1947. godine, u potpunosti su bili rekonstruirani svi povijesni spomenici stradali u bombardiranjima.⁹⁴

Razdoblje savezničke uprave bilo je problematično zbog neriješenih političkih pitanja, egzodusa stanovništva i nacionalnih napetosti između istarskih Talijana i Hrvata zbog čega renovacija grada nije bila prioritet. Sveopće stanje bilo je izuzetno loše čak i nekoliko godina nakon završetka rata, a stanovnici Pule gotovo su deset godina živjeli među ruševinama zgrada srušenih u bombardiranju. Iako su u renovaciju grada bila uložena velika financijska sredstva zahvati na gradskom tkivu bili su malog opsega. Saveznička uprava popravljala je ceste, kanale i komunalnu infrastrukturu koja je za njih bila od važnosti. Tek je dvije godine nakon rata, ulaskom Pule u

⁸⁸ Marsetič, 2004.b, 138.

⁸⁹ Isto, 207.

⁹⁰ HR-DAPA-114, Kut. 260, 1949., Izvještaj o komunalnoj djelatnosti od oslobođenja Pule 1948/49., 9.

⁹¹ Marsetič, 2004.b, 161.

⁹² Isto, 162.

⁹³ Isto, 211.

⁹⁴ Isto, 213.

sastav Jugoslavije, započelo razdoblje poslijeratne obnove u kojoj se oblikovala urbana struktura grada.

3.2. Jugoslavenska uprava

Govoreći o fazama razvoja povijesne jezgre, razdoblje od oslobođenja grada 1947. godine pa do kraja jugoslavenske uprave može se smatrati trećom fazom.⁹⁵ Na početku tog perioda problemi su u gradu bili veliki. Jugoslavensku upravu zatekao je napola srušeni i napušteni grad. Bombardiranja od strane saveznika uništila su velik dio gradskog tkiva, a za vrijeme savezničke uprave ta se devastacija nastavila, što od strane okupacijskih trupa, što od optanata koji su napuštali grad.⁹⁶ Neriješeno političko pitanje, razaranje gradskog fonda od strane optanata te činjenica da je obnova započela tek dvije godine nakon rata ilustrira težinu problema u kojima se grad našao kada ga je 1947. godine preuzela jugoslavenska uprava.⁹⁷ Kroz godine je Pula počela dobivati na značaju kao politički i administrativni centar Istre, a doselio se i veliki broj ljudi, no unatoč svemu tome grad se nikada nije vratio u stanje prosperiteta kakvo je vladalo za razdoblja austrijske uprave.

Neposredno nakon rata nije bilo regulacija, zakonskih propisa ni kontrole pri obnovi što je često rezultiralo nanošenjem veće štete nego koristi. Tek je 1947. godine, kada je Pulom počeo upravljati Gradski narodni odbor Pula, osnovano Povjerenstvo za komunalne poslove u čijoj nadležnosti je bila obnova grada.⁹⁸ Izvještaji o aktivnostima iz tih godina uglavnom su vezani za manje popravke privatnih zgrada, krovništa i zahodskih jama s obzirom da su higijenske prilike bile prilično loše. Za raščišćavanje ruševina često su bile organizirane dobrovoljne radne akcije (*sl.19*). Rekonstrukcija je aktivnije počela kroz 1947./1948. godinu kada je predsjedništvo vlade NR Hrvatske u Pulu poslalo građevna poduzeća iz kontinentalne Hrvatske (*Zagreb* i *Visokogradnja* iz Zagreba, *Zagorje* iz Varaždina i *Bjelovar* iz Bjelovara) kako bi sudjelovala u obnovi.⁹⁹ Dolaskom tih poduzeća bilo je obnovljeno 957 zgrada u razdoblju od 1947. do travnja 1951. godine uz trošak

⁹⁵ HR-HDA-2039, Kut 803, Urbanistički plan i program I., 1961., 33.

⁹⁶ HR-HDA-2039, Kut 803, Urbanistički plan i program I., 1961., 33.

⁹⁷ Državni arhiv u Pazinu, Fond 104, Narodni odbor općine Pula 1655.-1962. (dalje HR-DAPA-104), Kut. 115, Komunalni poslovi: 1952., Materijal za sjednicu NOG-Pula: stambena problematika, 1.

⁹⁸ Isto, 1.

⁹⁹ HR-DAPA-104, Kut. 115, Komunalni poslovi: 1952, Materijal za sjednicu NOG-Pula: stambena problematika, 2.

od 290 milijuna dinara.¹⁰⁰ Početkom 1949. godine bilo je osnovano poduzeće *Visokogradnja* Pula koje je imalo važnu ulogu u radovima na rekonstrukciji grada.¹⁰¹

Slika 19. Dobrovoljna radna akcija raščišćavanja ruševina oko 1948. godine

Iz Izvješća o komunalnoj djelatnosti od oslobođenja do 1949. godine evidentno je kako su javne službe bile neorganizirane te se na obnovi nije aktivno radilo.¹⁰² U prilog tome ide i činjenica da sve do 1950. godine nije postojala evidencija oštećenja urbane strukture na razni cijelog grada. Taj je problem bio riješen tek u siječnju 1950. godine kada je pod direktivom Državnog ureda za statistiku bila napravljena evidencija oštećenja.¹⁰³

Stambena izgradanja i stambeno pitanje bili su zasebna problematika u godinama nakon rata. U izvještaju iz 1952. godine, predsjednik gradskog odbora, Mirko Perković iznio je podatke o stambenoj izgradnji.¹⁰⁴ Naime, od svih stambenih objekata u Puli 90 posto zgrada bilo je izgrađeno

¹⁰⁰ Isto, 2.

¹⁰¹ HR-DAPA-114, Kut. 260, 1949., *Relazione sui lavori di ricostruzione degli edifici – per l'anno 1949.* 2.

¹⁰² HR-DAPA-114, Kut. 260, 1949., *Izvještaj o komunalnoj djelatnosti od oslobođenja Pule 1948/49.* 1-10.

¹⁰³ Isto, 10.

¹⁰⁴ HR-DAPA-104, Kut. 115, *Komunalni poslovi 1952.*, Materijal za sjednicu NOG-Pula, 1-4.

do 1918. godine, što znači da je većina stambenog fonda bila stara oko 45 godina.¹⁰⁵ Imajući to u vidu jasno je kako većina zgrada nije bila derutna samo zbog oštećenja u bombardiranju već i zbog starosti. Izgradnja je u prvim godinama nakon rata bila slaba jer se uglavnom ulagalo u obnovu industrije. Mali broj podignutih novogradnji nije riješio problem stambenog pitanja, a komunalije i instalacije bile su nedovoljno održavane. Znatnija građevinska djelatnost počela je tek 1954. godine.¹⁰⁶ Jednako kasno počelo se i s raščišćavanjem ruševina. Iz izvještaja o pregledu izvršenih radova na polju komunalne djelatnosti u razdoblju od 1953. do 1957. godine daje se zaključiti kako je tek tada počela sustavnija sanacija – iz grada se uklonio veliki broj ruševina, bio je popravljen popriličan broj fasada te je organizirano nekoliko higijenskih akcija.¹⁰⁷ Na sanaciji oštećenja i raščišćavanju ruševina radilo se i deset godina nakon rata, a tek je 1954. godine bila osnovana grupa za raščišćavanje ruševina čiji je zadatak bilo i rušenje derutnih zgrada.¹⁰⁸

3.2.1. Generalni urbanistički plan

Krajem 1950-ih započela je izrada generalnog urbanističkog plana (u nastavku: GUP) koji je dao glavne smjernice budućem razvoju grada. GUP je izradio Urbanistički institut SR Hrvatske, a glavni i odgovorni projektant bio je ing. arh. Radovan Mišćević.¹⁰⁹ Izradi GUP-a prethodile su opsežne analize koje su izvor informacija o tadašnjem stanju gradskog fonda. U analizi stanja autori GUP-a kritizirali su gradnju koja je bila prepuštena stihiji, napuštanje planskih elemenata što je dovelo do disproporcija u razvoju grada, nelogične organizacije prometa kroz sam centar grada te zatvorenost grada prema moru. Pulu su definirali kao nehomogen i nejedinstven grad koji je nastao na racionalnoj osnovi, a GUP-om su htjeli otkloniti postojeće anomalije kako bi se formirao „harmoničan i cjelovit funkcionalni organizam“.¹¹⁰

Kao početna ideja kojom se krenulo u izradu GUP-a bila je vizija Pule 1980. godine kao grada s osamdeset tisuća stanovnika. Cilj je bio stvoriti prirodnu i zaokruženu cjelinu te „vratiti vlastiti

¹⁰⁵ Isto, 1.

¹⁰⁶ HR-DAPA-104, Kut. 115, Komunalna djelatnost u 1954. godini – godišnji izvještaj za sektor komunalne djelatnosti, Godišnji izvještaj za 1954., 1.

¹⁰⁷ HR-DAPA-104, Kut. 115, Pregled izvršenih radova (1953-1957), Pregled izvršenih radova na polju komunalne djelatnosti (u razdoblju 1.1.1953. do 25.7.1957), 1-3.

¹⁰⁸ HR-DAPA-104, Kut. 115, Komunalna djelatnost u 1954. godini – godišnji izvještaj za sektor komunalne djelatnosti, Godišnji izvještaj za 1954., 4.

¹⁰⁹ HR-HDA-2039, Kut 803, Urbanistički plan IV., 1963., 2.

¹¹⁰ HR-HDA-2039, Kut 803, Urbanistički plan IV., 1963., 16.

život i harmoničan duh ovom nehomogenom gradskom organizmu“¹¹¹. Plan realizacije GUP-a bio je zadan na trideset godina i podijeljen u tri etape koje su uključivale projekte rekonstrukcije gradske jezgre, radove na rekonstrukciji, uređenje prostora luke i konzervatorsko-restauratorske radove u povijesnoj jezgri, a kroz koje se očekivalo rješavanje svih problema.¹¹² Do njihovih izvedbi nikada nije došlo.

Prema GUP-u grad je bio podijeljen na četiri rajona tj. zone, od kojih su zona Arena i zona Centar važni u kontekstu ovog rada. Za zonu Arena bile su predviđene značajne rekonstrukcije koje bi, da su bile provedene, uvelike izmijenile strukturu i način stanovanja u tom dijelu Pule. Urbanističkim rješenjem *Rekonstrukcija užeg gradskog centra oko Arene* iz 1967. godine bili su elaborirani planovi za taj prostor.¹¹³ U zoni oko amfiteatra planirala se izgradnja kolektivnih objekata i prostora javnih funkcija, a sistemom zaštitnog zelenila željela se provesti izolacija industrijske zone od grada, tj. ne dozvoliti spajanje ove zone s ostatkom grada.¹¹⁴ Zelena zona trebala je biti tampon zona između amfiteatra i ostatka grada, jer se smatralo kako je vizualna čistoća tog dijela grada, stiješnjena gradskim organizmom, postala ugrožena.¹¹⁵ Odvajanjem od okolnog gradskog prostora željela se naglasiti monumentalnost amfiteatra.

Zona Centar djelomično je obuhvatila povijesnu jezgru. Prema idejnom planu, taj prostor trebao je zadržati sve dotadašnje funkcije, a pogreške nastale poslijeratnom izgradnjom tipskih i nekvalitetnih objekata trebalo je nanovo izgraditi. Naglašavalo se kako je potrebno donijeti plan rekonstrukcije stare gradske jezgre koja mora osigurati zaštitu povijesnih objekata te da se do tada mora stopirati svaka izgradnja na tom prostoru.¹¹⁶ Unatoč navedenom, povijesnu se jezgru nije diralo, ona je bila problem sam za sebe na kojem nitko nije profesionalno radio sve do provedbeno urbanističkog plana (u nastavku: PUP) *Stari grad Pula* iz 1992. godine.¹¹⁷

Urbanističkim planom bilo je predviđeno uklanjanje 28 posto stambenog fonda, tj. 531 zgrade u razdoblju od trideset godina, što zbog dotrajalosti, što zbog potreba realizacije plana.¹¹⁸ Sukladno

¹¹¹ HR-HDA-2039, Kut. 804, Urbanistički institut SRH Zagreb-5, Osnovni elementi urbanističkog plana Pule, 28.

¹¹² HR-HDA-2039, Kut. 803, Urbanistički plan IV., 1963., 221.

¹¹³ HR-HDA-2039, Kut. 807, Rekonstrukcija užeg gradskog centra - idejno urbanističko rješenje, 1968., Rekonstrukcija užeg gradskog centra oko Arene, 1967., 1.

¹¹⁴ Isto, 1.

¹¹⁵ Isto, 1.

¹¹⁶ HR-HDA-2039, Kut. 803, Urbanistički plan IV., 1963., 40.

¹¹⁷ Krizmanić 1986., 8.

¹¹⁸ HR-HDA-2039, Kut. 803, Urbanistički plan IV., 1963., 36.

planu, veliki broj dopisa o rušenju bio je dostavljen stanovnicima na prostoru cijelog grada, no većina se toga nikada nije realizirala. Prema urbanističkom planu izrazito je kritičan bio Krizmanić (1986.) koji je plan okarakterizirao kao „nastavak pogrešne linije planiranja i izgradnje grada povučene još potkraj 19. stoljeća“.¹¹⁹ Krizmanić je kritizirao stvaranje planova bez prethodnih studija slobodnih prostora i postojećih objekata te navodi kako su planovi služili kao opravdanje za gradnju novih reprezentativnih i poslovno-stambenih zgrada netipičnih za ambijent povijesne jezgre.¹²⁰

Zbog slabe efikasnosti provedbe, odsutnosti politike izgradnje te pritiska zahtjeva i interesa odstupalo se u primjeni plana – GUP nije bio adekvatno praćen, usklađivan ni revidiran, a postupalo se suprotno njegovim postavkama što je dovelo do daljnjeg gubitka kvalitete grada.¹²¹ Rekonstrukcije užeg gradskog centra i centra oko amfiteatra nikada nisu zaživjele. Aktivno se radilo jedino na rekonstrukciji zone Veruda koju su autori GUP-a smatrali najvrjednijim terenom za razvoj grada.

Na reviziju urbanističkog plana pozvalo se 1976. godine.¹²² Od tada do danas bilo je izdano nekoliko urbanističkih i prostornih planova, ali njihovi koncepti, izuzev PUP-a *Stari grad Pula*, nisu od veće važnosti za ovaj rad.

4. "POLITIKA RUŠENJA" I PRAZNI PROSTORI

Kada je riječ o poslijeratnoj obnovi grada Pule i odlukama koje su za vrijeme jugoslavenske uprave definirale današnji izgled povijesne jezgre, treba se osvrnuti na rušenja dotrajalih i oštećenih zgrada, ali i cjelokupnih stambenih blokova stradalih u savezničkom bombardiranju. U prethodnom su poglavlju bili opisani razmjeri štete koje je savezničko bombardiranje ostavilo na gradskom tkivu povijesne jezgre – u sanaciji tih objekata jugoslavenska je uprava često pribjegavala rušenju. Ta činjenica ne bi bila toliko problematična da se u većini slučajeva nije radilo o zgradama koje su mogle biti rekonstruirane. Jednako tako, veliki problem predstavljao je i nedostatak smislene planske rekonstrukcije slobodnih prostora koji su nastali rušenjem, a zbog

¹¹⁹ Krizmanić, 1986., 8.

¹²⁰ Isto, 8.

¹²¹ HR-HDA-2039, Kut. 810, Razni materijali iz 1976., 16.

¹²² Isto, 16.

čega su u većem dijelu povijesne jezgre i danas rupe u gradskom tkivu. Sve navedeno doprinijelo je degradaciji povijesne jezgre.

Za prostor povijesne jezgre 1947. godine bio je donijet *Pravilnik o očuvanju starina u gradu Puli* kojim se predviđala valorizacija graditeljskog nasljeđa i rekonstrukcija jezgre, no do toga nikada nije došlo.¹²³ U cilju sanacije grada su 1951. godine bile izrađene napomene i prijedlozi za izgradnju i uređenje grada u kojima se navodi kako područja porušena u bombardiranju treba „ispuniti i organizirati po principu suvremenog modernog uređenja parkova.“¹²⁴ Na temelju navedenih uputa raščistile su se ruševine u povijesnoj jezgri, a na njihovim su mjestima nastali parkovi. Kako Krizmanić (1986.) navodi: „Tadašnja se društvena i stručna valorizacija graditeljskog nasljeđa podudarala u jedinstvenoj akciji rušenja.“¹²⁵ Poratni urbanisti oslanjali su se na Le Corbusierovu teoriju o „zelenom gradu“ te su, kako Ancelj (2013.) ironično navodi: „jedva dočekali da u povijesnoj jezgri nestane urbanog tkiva, pa da tu mogu saditi i sijati tvornice kisika.“¹²⁶ Gotovo sve slobodne površine unutar povijesne jezgre nastale razaranjem gradskog tkiva bile su pretvarane u parkove s ciljem ozelenjivanja grada. Većina parkova bila je uređena prema prijedlozima arhitekata Z. Kolacia i Z. Sile iz Urbanističkog instituta u Rijeci te geometra V. Karlića.¹²⁷

Pri sanaciji oštećenja poslijeratni urbanisti povijesnu jezgru nisu promatrali kao cjelinu. Naime, velika se pažnja posvećivala očuvanju vrijednih antičkih i srednjovjekovnih objekata, dok su oni nastali u novijem vremenu bili zanemareni. Prema napomenama i prijedlozima za uređenje grada iz 1951. godine bilo je navedeno kako se „treba voditi računa o svim antičkim i srednjovjekovnim objektima te komunikacijskoj mreži i organizaciji naseljenog prostora antikno-srednjovjekovnog porijekla...“¹²⁸ – objekti srednje graditeljske vrijednosti i oni nastali u novije doba bili su rušeni umjesto da ih se rekonstruiralo. U razmatranju velikog broja odluka o rušenju treba imati na umu i politički kontekst – sjećanje na talijansku upravu i negativne konotacije koje su se uz nju vezivale zasigurno su bile barem djelomični razlog da se pojedini objekti, poput *Palazzine comunale*, sruše.

¹²³ Krizmanić, 1986., 6.

¹²⁴ Isto, 6.

¹²⁵ Isto, 6.

¹²⁶ Ancelj, 2013., 231.

¹²⁷ Matošević, 2004., 172.

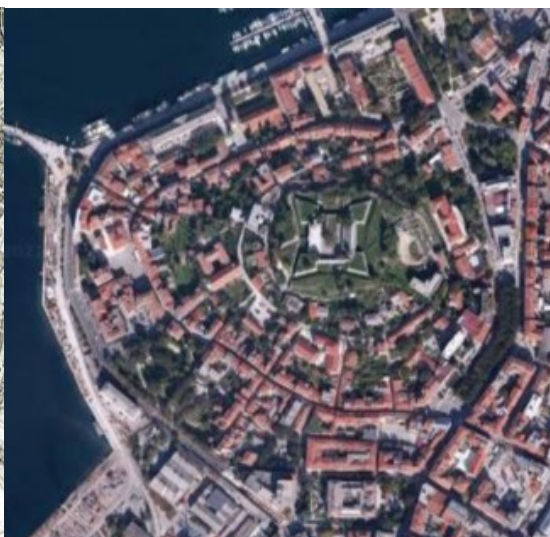
¹²⁸ Krizmanić, 1986., 6.

U nastavku će se razmotriti kako su se pojedine odluke o sanaciji oštećenog gradskog tkiva odrazile na urbanu strukturu povijesne jezgre.

Prostor povijesne jezgre smješten unutar zidina osobito je zanimljiv s obzirom da je riječ o prostoru s dugim kontinuitetom postojanja i mijena te osobito vrijednim graditeljskim nasljeđem. Do kolikih je promjena u urbanom tkivu povijesne jezgre došlo u poslijeratnom razdoblju najbolje se vidi usporedbom katastarskog plana iz 1900. godine (sl.20) s današnjim stanjem (sl. 21). Najveća je promjena vidljiva na jugozapadnom dijelu jezgre – oko Foruma i bloku koji se nalazi južno od njega. Taj je prostor stradao već 1944. godine u prvom bombardiranju, a dodatno je bio oštećen u bombardiranjima koja su uslijedila.

Slika 20. Katastarski plan iz 1900. godine

Slika 21. Današnje stanje

Najdrastičnija promjena u gradskom tkivu povijesne jezgre vidljiva je na potezu od Foruma do Danteovog trga. Taj je prostor bio gusto naseljen i jedan od najvitalnijih dijelova grada kroz povijest (sl.22), a činile su ga ulice *Via Tradonico*, *Via Abbazia*, *Vicolo della Bissa* i *Via San Nicolo*. Do 1952. godine ukupno je 130 oštećenih kuća na tom prostoru bilo srušeno do temelja čime je nastao veliki prazan prostor u samom centru povijesne jezgre.¹²⁹ Odluka o rušenju uvelike se oslanjala na prostorni plan Luigi Lenziya iz 1935. godine s ciljem „ozdravljenja“ povijesne

¹²⁹ Ancelj, 2013., 29.

jezgre kojim su se predviđala planska rušenja.¹³⁰ Na mjestu nekadašnjih slikovitih ulica i kuća (sl.22) nastao je Park grada Graza (sl.23) prema urbanističkom projektu iz 1951. godine.

Slika 22. Nekadašnja *Via Tradonico*

Slika 23. Park grada Graza

Prema prijedlogu arhitekata Zdenka Kolacia iz Urbanističkog instituta u Rijeci, 1951. godine bila je napravljena *Idejna skica za regulaciju predjela od Foruma do ulice Minerva*.¹³¹ Kako se navodi u tehničkom opisu idejne skice, cilj plana bio je da se „urbanistička, arhitektonska i arheološka koncepcija i struktura starog grada perspektivnim radovima zaliječi i prostorno zaključiti.“¹³² Iako je idejna skica uglavnom bila usmjerena na regulaciju dijela uz Forum, Kolacio se osvrnuo i na ostatak povijesne jezgre. U prvoj točki regulacijskog plana navodi kako se praznine u Kandlerovoj ulici, u neposrednoj blizini Foruma, moraju zatvoriti interpolacijama na način da se prilagode postojećoj arhitekturi.¹³³ Kolacio je prepoznao povijesnu važnost Ulice Sergijevaca kao važne gradske arterije čijim bi se otvaranjem razbila glavna urbanistička koncepcija povijesne

¹³⁰ Marsetič, 2004.a, 161.

¹³¹ HR-DAPA-114, Kut. 279, Regulacija radova na obnovi i izgradnji (1949-1955), Idejne skice za regulaciju predjela od Foro do ulice Minerva u Puli (tehnički opis i skice), 1-3.

¹³² Isto, 1.

¹³³ Isto, 1.

jezgre. Unatoč tome, došlo je do rastvaranja gradskog tkiva upravo u Ulici Sergijevaca gdje je na mjestu četiri stambena bloka južno od Foruma Kolacio isplanirao park. Prema urbanističkom i hortikulturnom rješenju bilo je zamišljeno da pošljunčane staze parka smjerom kretanja prate trase ulica koje su se nalazile na tom prostoru. Kolacio je detaljno isplanirao hortikulturno uređenje parka u kojem je trebalo prevladavati nisko raslinje, ukrasno grmlje i cvjetni otoci kombinirani s većim stablima poput listopadnog drveća, borova i čempresa. Prema projektu isplanirana su bila i tri manja paviljona koja su svojom formom i bojom trebala oživjeti nastali park.¹³⁴ Kolacio je smatrao kako će novonastali park, usklađen s potrebama i suvremeno oblikovan u jednu skladnu cjelinu, biti atrakcija koja je centru povijesne jezgre potrebna.¹³⁵ Paviljoni nikada nisu bili izgrađeni, a današnji je park izuzetno neartikuliran prostor na kojeg se nadovezuje parkiralište (sl.24). Kolacio je smatrao kako bi izgradnja stambenih i javnih zgrada na mjestu Parka grada Graza bila neprimjerena jer bi se „podizanjem većih modernih objekata unio izvjestan nesklad koji se nikako ne bi mogao opravdati.“¹³⁶

Slika 24. Park grada Graza i parkiralište u pozadini

¹³⁴ Isto, 2.

¹³⁵ Isto, 2.

¹³⁶ Isto, 3.

Na Forumu su *Palazzina comunale* i Augustov hram pretrpjeli znatnija oštećenja. Dok je Augustov hram nakon završetka rata bio relativno brzo u potpunosti rekonstruiran, *Palazzina comunale* napola porušena stajala je sve do 1949. godine kada je bilo odlučeno da ju se sruši.¹³⁷ Ta je odluka izazvala niz negativnih reakcija od strane struke s obzirom da je *Palazzina* pretrpjela jednaka, a vjerojatno i manja oštećenja od Augustovog hrama što se da naslutiti i preko dostupne fotodokumentacije (*sl.18*). Kada je 1951. godine Kolacio donio plan regulacije Foruma bila je donijeta odluka da se sve preostale ruševine zapadno od Augustovog hrama sruše te potom ozelene, a naglašeno je kako „naročitu pažnju treba posvetiti hortikulturnoj obradi neposredne blizine Hrama na Forumu, i to iz razloga što ovo zelenilo ima zadatak da prostorno zatvori arhitektonski skladan prostor Foruma.“¹³⁸ Na mjestu *Palazzine Comunale* i objekata koji su se na nju nadovezivali bili su zasađeni čempresi koji i danas tamo stoje u tzv. Parku mladenaca (*sl.25*).

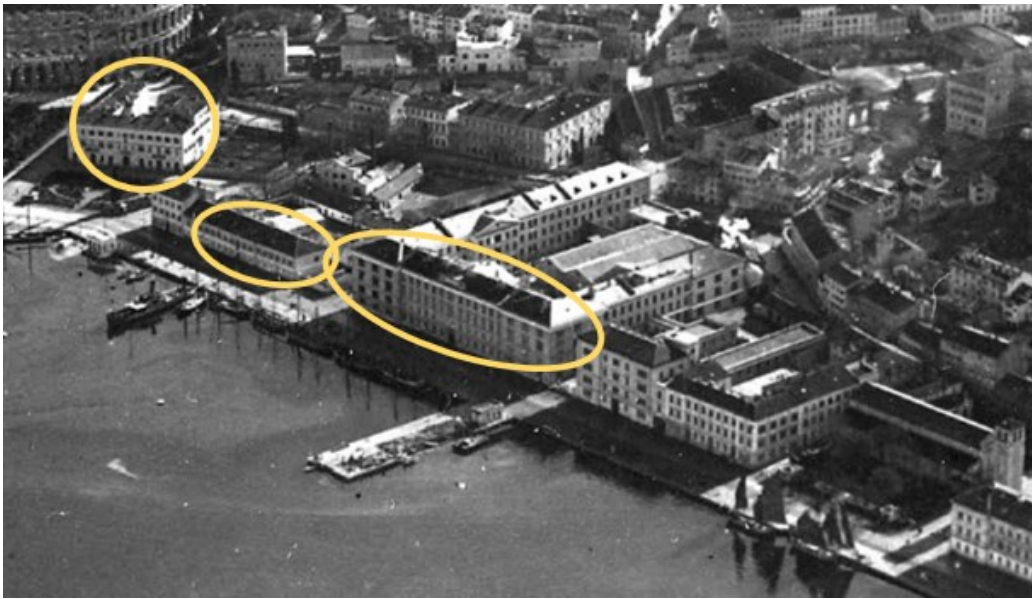
Slika 25. Park mladenaca kraj Augustovog hrama

Park grada Graza i Park Mladenaca nisu jedini prostori unutar povijesne jezgre nastali razaranjem gradskog tkiva. Prostor rive doživio je jednako velike promjene rušenjem gotovo čitavog obalnog pojasa. Na rivi se 1954. godine počelo rušiti obalno pročelje vojarne *Franz Joseph*

¹³⁷ Krizmanić, 1988., 185.

¹³⁸ HR-DAPA-114, Kut. 279, Regulacija radova na obnovi i izgradnji (1949-1955), Idejne skice za regulaciju predjela od Foro do ulice Minerva u Puli (tehnički opis i skice), 1.

I., a samo dvije godine kasnije bio je srušen hotel Elisabeth ispred amfiteatra te krilo lučke kapetanije (sl.26).¹³⁹ Na mjestu hotela danas je veliko parkiralište Karolina, a krilo lučke kapetanije zamijenio je Titov park. Slobodan prostor u urbanom tkivu nastao rušenjem obalnog pročelja vojarne, 1960-ih popunila je interpolacija Kazimira Ostrogovića čime se izgled rive zauvijek izmijenio (sl.27).

Slika 26. Hotel Elisabeth, krilo lučke kapetanije i pješadijska vojarna/tvornica duhana prije ratnih razaranja

Slika 27. Današnji izgled rive s interpolacijom K. Ostrogovića na mjestu tvornice duhana

¹³⁹ HR-DAPA-104, Kut. 115, Pregled izvršenih radova (1953-1957), Pregled izvršenih radova na polju komunalne djelatnosti (u razdoblju 1.1.1953. do 25.7.1957), 13.

„Greške“ nastale poslijeratnom obnovom pokušalo se ispraviti prostorno urbanističkim planovima koji su na mjestu zelenih površina predlagali novogradnje, no ta je ideja naišla na veliki otpor. Uz novonastale parkovne površine, kao novina u strukturi povijesne jezgre, pojavile su se i interpolacije koje su na pojedinim mjestima zatvorile praznine u gradskom tkivu.

5. INTERPOLACIJE

Arhitektonska interpolacija¹⁴⁰, složen je pojam već dugo vremena prisutan u arhitekturi. Interpolacija označava intervenciju u prostoru – umetanje novih prostornih volumena u već definirani prostor, s ciljem postizanja cjelovitosti, povezivanja razdvojenih dijelova i neutraliziranja posljedica vanjskih čimbenika koji su devastirali homogenost ambijenta.¹⁴¹ Prema Marasoviću (1985.) interpolacija je jedna od metoda intervencije u graditeljsko nasljeđe „koja ne teži vratiti nekadašnje stanje, nego popuniti današnje praznine (bez obzira na to jesu li one ranije uopće postojale) i to unošenjem suvremene arhitekture u postojeće tkivo“.¹⁴² Pojam interpolacije može se shvatiti i na mnogo širi način. Svaka bitna izmjena koja mijenja izgled cjeline ambijenta može se nazvati interpolacijom – bilo da se radi o popunjavanju praznina u gradskom tkivu, adaptaciji na postojećim objektima ili uklanjanju pojedinih elemenata ambijenta.¹⁴³ Interpolacija obuhvaća interpoliranje novih volumena, oblika i materijala u prostor, ali jednako tako i upotpunjavanje definiranog prostora novim sadržajima.

Kada se govori o interpolacijama neizostavno je osvrnuti se na problematiku starog i novog u arhitekturi. Odnos nove i stare arhitekture najviše dolazi do izražaja kod intervencija u gradsko tkivo povijesnih jezgri. Problematika suvremene izgradnje u povijesnim jezgrama seže u 19. stoljeće kada je došlo do odumiranja tradicionalnih tehnika gradnje i naglog razvoja tehnologije, ali se intenzivnija suvremena izgradnja u povijesnim jezgrama javila tek sredinom 20. stoljeća, nakon Drugog svjetskog rata, kada je bilo potrebno provesti rekonstrukciju velikog broja razorenih gradova i njihovih povijesnih jezgri.¹⁴⁴ O pitanju interpolacija u povijesnim jezgrama raspravljalo se na brojnim kongresima koji su se bavili konzerviranjem urbanih cjelina. Načela umetanja nove

¹⁴⁰ fran. *interpoler* - umetnuti

¹⁴¹ Maroević, 1986., 198.

¹⁴² Marasović, 1985., 13.

¹⁴³ Maroević, 1986., 226-227

¹⁴⁴ Uskoković, 2014., 13.

arhitekture u povijesni ambijent bila su usvojena *Rezolucijom o uvođenju suvremene arhitekture u povijesne urbane cjeline* na III. kongresu ICOMOS-a u Budimpešti 1972. godine.¹⁴⁵ Na kongresu su bila definirana četiri načela: integracija suvremene arhitekture s povijesnim ambijentom putem urbanističkog planiranja; slobodna primjena suvremenih materijala i tehnika; poštivanje autentičnosti ambijenta i postojećih prostornih odnosa uz strogu isključenost imitacije i krivotvorenja tradicijskog oblikovanja; revitalizacija povijesnog ambijenta novim namjenama.¹⁴⁶ Maroević (1986.) je izdvojio četiri metode interpoliranja nove u staru arhitekturu, a one variraju između dvije krajnosti – faksimila i kontrasta.¹⁴⁷ Metoda faksimila graniči s metodom rekonstrukcije što znači da se na interpolaciji ponavljaju svi oblikovni i prostorni elementi prisutni u prostoru ili na arhitekturi koja je na tom mjestu stajala. Kod takvih interpolacija najčešće je u potpunosti potisnuta kreativnost arhitekta i suvremeno oblikovanje. Metoda prilagođavanja odnosi se na interpolaciju koja poštuje zakonitosti prostora u koji ulazi na način da se strukturno i vizualno poveže s ambijentom, ali je oblikovanjem neutralna i izbalansirana.¹⁴⁸ Metodom naglašavanja, arhitekt ističe pojedine elemente nove arhitekture kako bi se ona istaknula u odnosu na okolne objekte i ambijent u cjelini. Naglašavanje se najčešće izražava drugačijim oblikovanjem, gabaritom ili strukturom interpolacije. Metoda kontrasta krajnja je metoda koja teži za suprotnim, ona se ne podređuje već želi nadjačati govor sredine u koju ulazi.¹⁴⁹

U povijesnoj jezgri unošenje interpolacija u gradsko tkivo često je vezano uz revitalizacijski proces kojim se određenu povijesnu cjelinu sadržajno i oblikovno želi prilagoditi suvremenom životu. Svaki ambijent čine pročelja zgrada, njihove dimenzije i oblikovanje, ulični inventar, pločnici te međudnos zelenih površina i zgrada. Ulaskom nove arhitekture u već definiran prostor nužno dolazi do izmjene tog ambijenta. Upravo je iz tog razloga problematika interpolacija u povijesnim jezgrama vrlo osjetljiva jer u neposrednom kontaktu stare i nove arhitekture može doći do nerazumijevanja. Opće prihvaćeno mišljenje je da se prilikom interpoliranja novogradnji u povijesne jezgre treba poštovati naslijeđena graditeljska struktura i arhitektonska vrijednost povijesnog ambijenta, ali realizacija svake interpolacije individualni je proces u kojem više stavki ima utjecaj na konačni ishod. Najvažnija stavka odnosi se na ispravnu valorizaciju zadanog

¹⁴⁵ Isto, 41.

¹⁴⁶ Marasović, 1985., 155.

¹⁴⁷ Maroević, 1986., 210.

¹⁴⁸ Isto, 211.

¹⁴⁹ Isto, 216.

ambijenta, pri čemu se u obzir treba uzeti zatečeno stanje i pokušati razumjeti bit prostornih odnosa i detalja kako bi se na najprikladniji način oblikovala interpolacija. Maroević (1986.) je odredio četiri razine promatranja interpolacija: na razini zgrade, okolice, grada i krajolika. Prva razina promatra zgradu kao samostalni objekt izvan konteksta cjeline. Ostale tri razine promatranja interpolacije uključuju neposrednu i širu okolicu pri čemu analiziraju kakav odnos interpolacija ima prema ambijentu u koji je ušla te utječe li na njegovu promjenu.¹⁵⁰ Interpolacija kao novi element u prostoru utječe na svoju neposrednu, ali i širu okolinu te je zbog toga potrebno dobro razumijevanje prostornih odnosa prilikom realizacije nove arhitekture kako se postojeći prostorni odnosi ne bi izmijenili. Slijedeća važna stavka kod projektiranja interpolacije je kreativnost arhitekta. Prema Marasoviću (1986.) ključ uspješne interpolacije je ispravna valorizacija prostora i autorova kreativnost uklanjanjem koje se „onemogućuje postizanje cilja interpolacije koji nije u podređivanju ili nadređivanju epoha već u sudjelovanju našeg vremena u zaokruživanju nedovršenih ili oštećenih i načetih ambijenata.“¹⁵¹ Suprotnog je mišljenja Levi (1983.) koji smatra kako je interpolacija najbolja “ako nema kreativne snage, kada se bezličnošću utopi u raznovrsnost naslijeđene arhitekture.”¹⁵² Unatoč načelima i prijedlozima o pravilnoj intervenciji u povijesne jezgre, brojne interpolacije variraju u kvaliteti i njihova asimilacija u ambijent često nije najuspješnija.

5.1. Interpolacije kao dio poslijeratne urbane obnove povijesne jezgre

Od 1947. godine do danas, u užem centru povijesne jezgre grada Pule, realizirano je oko tridesetak interpolacija koje su popunile slobodne prostore u gradskom tkivu. Glavnina interpolacija izvedena je u donjem bloku, uz Ulicu Sergijevaca i Kandlerovu ulicu te rub užeg centra kojeg zatvaraju Riva i Giardini. Na tom su potezu realizirani pretežito stambeno-poslovni objekti. Osim stambeno-poslovnih objekata bio je izveden i veliki broj nadogradnji na postojećim zgradama i obiteljskim kućama u gornjem gradskom bloku. Interpolacije variraju u kvaliteti, od dobro osmišljenih projekata koji su pravilno upotpunili ambijent povijesne jezgre, do neuspješnih i ilegalnih nadogradnji koje devastiraju cjelinu povijesne jezgre.

¹⁵⁰ Isto, 224.

¹⁵¹ Maroević, 1986., 209.

¹⁵² Levi, 1983., 88.

Radovi na renovaciji povijesne jezgre nakon rata uglavnom su bili usmjereni na raščišćavanje ruševina i uređenje zelenih površina dok je graditeljska aktivnost za to vrijeme stagnirala. Prve interpolacije pojavile su se desetak godina nakon rata, sredinom 1950-ih, uz rub povijesne jezgre – na prostoru Giardina i Rive. Arhitekti zaslužni za prva arhitektonska ostvarenja u tom dijelu grada bili su Hinko Bolanča i Kazimir Ostrogović koji su u gradsko tkivo, oblikovanjem i volumenom nove arhitekture, unijeli duh funkcionalizma. Gradnja je kroz 1960-e bila minimalna, iako se GUP-om predviđalo mnogo novogradnji one uglavnom nisu bile izvedene. U razdoblju 1970-ih nastalo je nekoliko važnijih interpolacija, ali izvan centra povijesne jezgre. Na prostoru užeg centra bio je realiziran aneks pošte – Telefonsko-telegrafski centar koji je projektirao Ninoslav Kučan 1974. godine. Do intenzivnije izgradnje došlo je krajem 1980-ih, početkom 1990-ih, kada se napravio pomak prema sustavnoj analizi i valorizaciji povijesne jezgre kroz PUP *Stari grad Pula*, a koji je kroz nekoliko točaka definirao kriterije za izgradnju u povijesnoj jezgri. U tom je razdoblju bilo realizirano nekoliko značajnih interpolacija duž Kandlerove ulice i Ulice Sergijevaca, među kojima se ističu ostvarenja Ljubice Dugandžić.

S obzirom da je na prostoru povijesne jezgre realiziran veliki broj interpolacija, u nastavku će biti analizirani samo odabrani primjeri (*sl.28*) koji se nalaze u donjem bloku, uz Ulicu Sergijevaca, Kandlerovu i Flaciusovu ulicu te rub povijesne jezgre. Smještene na urbanistički najzanimljivijem prostoru, gdje se nadovezuju na postojeće gradsko tkivo, odabrane interpolacije obuhvaćaju vremenski period od pedesetak godina za vrijeme kojeg su se izmijenile različite estetike, od funkcionalizma do postmoderne. Realizirane u samom centru povijesne jezgre, gdje su popunile praznine u gradskom tkivu nastale bombardiranjem, analizirane interpolacije odabrane su upravo s ciljem kako bi se prikazao kontinuitet razvoja tog prostora nakon rata.

Slika 28. Položaj parkovnih površina i interpolacija analiziranih u radu¹⁵³

5.1.1. Dvije interpolacije H. Bolanče na rubu povijesne jezgre

Među prvim interpolacijama, koje su nakon rata bile realizirane na prostoru povijesne jezgre, izdvajaju se ostvarenja Hinka Bolanče nastala sredinom 1950-ih. Bolanča je u Pulu bio upućen još prije oslobođenja grada, a stvarao je nadahnut estetskim funkcionalizmom Drage Iblera.¹⁵⁴ Iako je na prostoru Pule realizirao mnogo projekata u ovom će se radu analizirati samo dvije interpolacije smještene na rubu povijesne jezgre.

¹⁵³ A- Park grada Graza; B - Park Mladenaca; C -Titov park; 1 – Interpolacija H. Bolanče (1956.); 2 - Interpolacija H. Bolanče (1958.); 3 – zgrada na rivi (1962.); 4 – TT centar (1974.); 5 – zgrada banke (1987.); 6 – poslovno-stambena zgrada (2005.); 7 – uglovnica LJ. Radulović (1994.); 8 i 9 – interpolacije LJ. Dugandžić (nakon 1987.)

¹⁵⁴ Rubbi, 1995., 35.

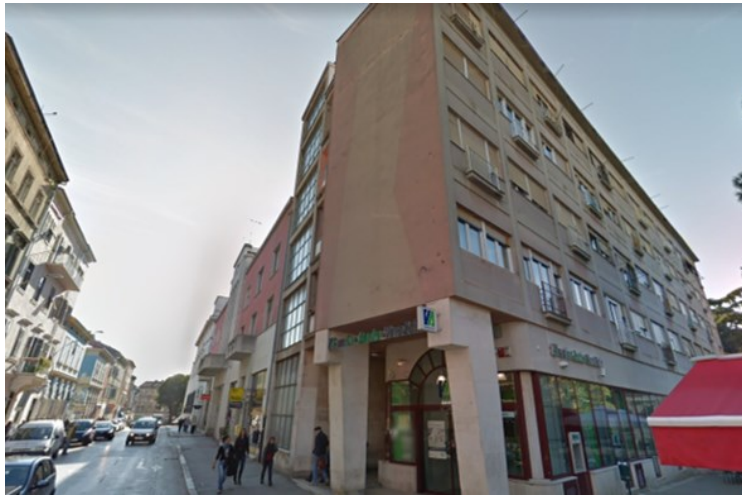

Slika 29. Stambeno-poslovna zgrada (iz smjera Carrarine ulice)

Stambeno-poslovna zgrada (*sl.29*) na adresi Istarska 7 sagrađena je 1956. godine.¹⁵⁵ Zgrada zatvara gradski blok nastao za razdoblja talijanske uprave, a gabaritima je vezana za nekadašnju autobusnu stanicu i masivno zdanje banke arhitekta V. Munarija. Pravokutna forma zgrade postavljena je na nosivoj betonskoj konstrukciji koja u prizemlju otvara mjesto za smještaj komercijalnih i poslovnih djelatnosti. Glavno pročelje raščlanjeno je na četiri identična horizontalna pojasa kojima dominiraju veliki prozorski otvori. Bolanča je jednoličnost pročelja ublažio postavljanjem balkona i balkonskih vrata u cik-cak formaciji. Za razliku od glavnog pročelja, bočne fasade okrenute prema ulici ističu se većom plastičnošću i kreativnošću, a njihovo je oblikovanje prilagođeno neposrednoj okolini u kojoj se nalaze. Bočna strana koja gleda na Istarsku ulicu podijeljena je u tri vertikalne zone od kojih je svaka različite visine (*sl.30*). U središnjoj zoni otvoren je ulaz kojim se pristupa stanovima, a prostor pristupnog stubišta ostakljen je četvrtastim prozorima. Bočna strana zgrade okrenuta prema Carrarinoj ulici mnogo je neutralnija i odmjerena – raščlanjena samo prozorskim otvorima. Bolanča je, od oblikovanja glavnih volumena do detalja, bio odmjeran, ali i kreativan. Promatrajući interpolaciju na razini

¹⁵⁵ Istarska enciklopedija: Hinko Bolanča, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=313> (pregledano 10.03.2021.)

njezine neposredne okolice, ali i šire cjeline grada, vidljivo je kako je svojim gabaritima dobro zatvorila i definirala postojeći gradski blok, a visinski i oblikovno prilagodila se zatečenoj okolini.

Slika 30. Pogled na interpolaciju i ostatak gradskog bloka iz Istarske ulice

U Carrarinoj ulici Bolanča je realizirao još jednu interpolaciju koja je bila dovršena 1958. godine.¹⁵⁶ Prostor na križanju Castropole i Carrarine ulice kroz cijelo je 20. stoljeće bio neartikuliran i nedovršen (*sl.31*) – Bolanča je taj prostor definirao novogradnjom koja je upotpunila i zatvorila ugaoni gradski blok (*sl.32*).

Slika 31. Križanje Carrarine i ulice Castropola početkom 20. stoljeća

¹⁵⁶ Istarska enciklopedija: Hinko Bolanča, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=313> (pregledano 10.03.2021.)

Slika 32. Uglovnica H. Bolanče

Zgrada je projektirana kao peterokatnica s ostakljenim prizemljem koje se otvara prema ulici. U oblikovanju pročelja vidljive su iste karakteristike kao kod interpolacije u Istarskoj ulici. Masivno tijelo zgrade lišeno je svih detalja u oblikovanju pročelja, a raščlanjeno je identičnim pravokutnim prozorima. Kako bi ublažio oštrinu i robusnost geometrijskih formi, Bolanča je iz ravnine pročelja izdvojio dva para vertikalnih masa koje je potom zakrivio. Unatoč estetici funkcionalizma koja je vidljiva u njegovu opusu i na ovoj je interpolaciji ona ublažena i skladno uklopljena u zatečeni prostor. Futurističkim elementima, različitom elevacijom visine Bolanča je slobodno i hrabro oblikovao uglovnicu nadilazeći estetiku funkcionalizma, koja, iako prisutna u njegovu opusu, ne dolazi toliko do izražaja, skladno se uklapa u ambijent i ne nameće se.

Raspravljajući o novogradnjama u povijesnoj jezgri Rubbi (1995.) se dotaknuo Bolanče. U njegovim ostvarenjima Rubbi vidi težnju za skladom i ljepotom koja progovara kroz likovni jezik moderne i pokazuje kako su njegova ostvarenja pravi primjer da se i takvom arhitekturom mogu ispravno oplemeniti povijesni prostori.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Rubbi, 1995., 37.

5.1.2. Stambena zgrada na Rivi

Od razdoblja austrijske vlasti prostorom Rive dominiralo je veliko historicističko zdanje austrijske pješadijske vojarne *Franz Joseph I.*, a kasnije tvornice duhana (sl.33). Nakon što je teško stradao u bombardiranju, gotovo je čitav obalni pojas bio srušen, a odluka o rušenju tvornice duhana bila je donijeta 1954. godine.¹⁵⁸ Već se tada znalo kako će na tom mjestu biti podignuta „najreprezentativnija stambena zgrada u gradu“ (sl.34).¹⁵⁹

Slika 33. Vojarna *Franz Josef* / tvornica duhana

Slika 34. Stambena zgrada K. Ostrogovića

S izgradnjom novog objekta započelo se relativno brzo, a zbog atraktivnosti lokacije zadatak da na tom mjestu projektira interpolaciju bio je dodijeljen Kazimiru Ostrogoviću, hrvatskom arhitektu koji je stvarao u duhu moderne nadahnut Le Corbusierovim funkcionalizmom.¹⁶⁰ Ostrogović je, od strane Odjela komunalnih poslova, u Pulu bio pozvan već krajem 1952. godine kako bi s urbanim savjetnicima Z. Kolaciom i Z. Sila razradio program radova i pristupio izradi projekata nekih važnih lokacija u gradu.¹⁶¹ Jedna od lokacija bilo je upravo porušeno obalno krilo Tvornice duhana na čijem je mjestu već 1962. godine stajala nova zgrada.¹⁶² Ostrogović je zgradu

¹⁵⁸ HR-DAPA-104, Kut. 115, Komunalna djelatnost u 1945. godini – godišnji izvještaj za sektor komunalne djelatnosti, Godišnji izvještaj za 1954., 4.

¹⁵⁹ Isto, 4.

¹⁶⁰ Kazimir Ostrogović, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11907> (pregledano 24.03.2021.)

¹⁶¹ HR-DAPA-114, Kut. 278, Zgrada Bratstva i jedinstva br. 17, Novogradnja na Trgu bratstva i jedinstva (1953.), 6.

¹⁶² Ostrogović, 1962., 1.

projektirao kao višestambenu peterokatnicu izdužene pravokutne forme. U oblikovanju je prevladao govor jednostavnih geometrijskih oblika – linearnih komponenti koje do izražaja dolaze u oblikovanju pročelja i krovnog završetka. Zbog reprezentativnosti lokacije smještene uz obalu, Ostrogović je različito pristupio oblikovanju uličnog i dvorišnog pročelja. Ulično pročelje (sl.34) bilo je zamišljeno na način da se oblikovno i sadržajno poveže sa šetnicom uz rivu što se postiglo otvaranjem i ostakljivanjem prizemne zone u koju su se smjestili razni komercijalni sadržaji poput kavana i trgovina. U centralnom dijelu pročelja izmjenom naglašenih linearnih komponenti s vertikalnim prozorskim otvorima i terasama stvorila se svojevrsna geometrijska mreža, no unatoč raščlanjenosti, pročelje djeluje jednolično i monotono, ali zadržava neutralnost i eleganciju koja je bila imperativ. Od 1962. godine do danas izgled pročelja uvelike se izmijenio. Naime, veći se broj terasa zatvorio zidovima na kojima su potom bili dograđeni novi prozorski otvori čime se poremetila ravnoteža geometrijskih odnosa kakvu je zamislio Ostrogović. Ulično pročelje zbog toga danas sve više nalikuje neartikuliranom betonskom bloku (sl.35).

Slika 35. Vizura rive i ulično pročelje

Dvorišno pročelje (sl.36) oblikovano je vrlo jednostavno – raščlanjeno sa šest horizontalnih nizova terasa. Zbog reprezentativnosti uličnog pročelja i orijentacije stanova prema moru i luci Ostrogović je sve ulaze smjestio s dvorišne strane i povezao terasom. Prilazno stubište i lift formirao je izvan korpusa zgrade, kao zasebni volumen koji svojom vertikalnošću razbija

repetitivnost horizontalne mase pročelja. Zbog načina na koji su stanovi raspoređeni ova je stambena zgrada primjer tzv. galerijskog tipa zgrade.¹⁶³

Ulično i dvorišno pročelje nemaju većih plastičnih vrijednosti, neutralna su i monotona, a kvalitetnije plastične vrijednosti izvedene su s bočnih strana zgrade. Rešetkasti motivi perforiraju dio zida bočne strane zgrade, a nosivi betonski blok punom je visinom dekoriran manjim kružnim otvorima. Iako čine zanimljivi dio pročelja plastično oblikovanje bočnih strana zgrade nedovoljno je naglašeno da bi razbilo monotoniju i uspostavilo ravnotežu ostalih arhitektonskih elemenata.

Slika 36. Dvorišno pročelje

Promatrano na razini okolice, ova je interpolacija smještena između dva bočna krila nekadašnje vojarne. Dvorišno pročelje gleda na arheološki lokalitet četvrti sv. Teodora s rimskim i ranokršćanskim ostacima. Zgrada je gabaritima ostala unutar gabarita obalnog krila nekadašnje vojarne, ali je djelomično nadvisila njezina bočna krila. Zgrada je u svakom elementu potpuni izraz vremena i estetike u kojem je nastala. Ostrogović nije ni likovno ni oblikovno ostvario vezu s nasljeđem tog prostora. Prema ovoj interpolaciji osobito je kritičan bio Ancelj (2013.) koji smatra kako se lako mogla izbjeći okolini neprilagođena visina i uzdužna monotonost, naglašavajući kako je arhitekt vojarne „iskazao smisao za mjeru i dobar ukus kada je (pre) dugačku frontu raščlanio u

¹⁶³ Produlji, Skrati, Useli: stambena zgrada u Puli, <https://www.idisturato.com/blog/2014/03/09/produlji-skrati-useli/> (pregledano 24.03.2021.)

tri segmenta (a njegov nasljednik sto godina poslije nije ni pokušao).¹⁶⁴ Ostrogovićeva zgrada nije se uklopila u zatečeni ambijent, a svojom je pojavom potisnula sva neoklasicistička ostvarenja na rivi i tako postala najuočljivija komponenta obalnog pojasa.¹⁶⁵

5.1.3. Telefonsko-telegrafski centar

Zgrada telefonsko-telegrafskog centra (u nastavku: TT centar), namijenjena za smještaj postrojenja komunikacijskih centrala, bila je realizirana 1974. godine od strane arhitekata Ninoslava Kučana i Vjekoslava Antolovića (*sl.38*).¹⁶⁶ Smjestila se na križanju Leharove i Flaciusove ulice, preko puta neoklasicističkog zdanja Mornaričkog kasina, a današnjeg Doma hrvatskih branitelja. Zgrada je projektirana kao nadogradnja zgradi pošte arhitekta A. Mazzonija iz sredine 1930-ih. Na lokaciji novogradnje, sve do Drugog svjetskog rata stajala je palača nadvojvode Karla Stjepana sagrađena za vrijeme austro-ugarske uprave (*sl.37*). Pri izvedbi TT centra Kučan je trebao poštovati strogo zadane gabarite – s jedne strane bio je ograničen zgradom pošte, a s druge, položajem Leharove i Flaciusove ulice, što je riješio projektirajući zgradu poligonalnog tlocrta.

Slika 37. Palača nadvojvode Karla Stjepana

Slika 38. Telefonsko-telegrafski centar

¹⁶⁴ Ancelj, 2013., 88.

¹⁶⁵ Isto, 87.

¹⁶⁶ Rubbi, 1990., 1.

Oblikovanjem volumena zgrade i rješenjem pročelja ova interpolacija prekida s estetikom funkcionalizma. Kučan je, kao jedan od nositelj novih tendencija u arhitekturi početkom 1970-ih, u zgradu TT centra unio duh nove estetike. Zgrada je sastavljena od dva volumena različite elevacije i izrazito ekspresivno oblikovanog pročelja (sl.39). Neožbukano betonsko pročelje razdijeljeno je na mrežu pravokutnih geometrijskih formi obloženih zatamnjenim staklom i rešetkastim motivima. Iako zgrada djeluje masivno njena je robusnost djelomično razbijena oblim formama prozora i ispupčenjima betonskih okvira. Zgrada TT centra elevacijom i oblikovanjem dobro se nadovezala na zgradu pošte, ali njeno povezivanje sa susjednom zgradom u bloku koja gleda prema Danteovom trgu nije bilo najuspješnije, što u elevaciji što oblikovno. Unatoč tome, ova je interpolacija zaštitila integritet prostora poštivanjem pravca nekadašnjeg bloka, a svojim je oblikovanjem razigrala raskrižje.¹⁶⁷

Slika 39. Detalj pročelja

¹⁶⁷ Rubbi, 1990., 1.

5.1.4. PUP *Stari grad Pula*

Govoreći o interpolacijama u povijesnoj jezgri grada Pule treba se osvrnuti na PUP (provedbeni urbanistički plan) *Stari grad Pula* koji je bio prvi pomak prema sustavnoj analizi i valorizaciji povijesne jezgre, a jedan je od presudnih dokumenata kada se raspravlja o interpolacijama u povijesnoj jezgri koje su nastale u 1990-im godinama.

PUP *Stari grad Pula* nastajao je tijekom 1980-ih godina, a na njemu su uz veliki broj stručnjaka za različita pitanja radili i urbanisti Attilio Krizmanić i Franc Branko Ancelj.¹⁶⁸ S ciljem izrade PUP-a analiziralo se cjelokupno graditeljsko nasljeđe povijesne jezgre imajući na umu nekadašnje i postojeće stanje. Cjelokupno graditeljsko nasljeđe povijesne jezgre znanstveno se obradilo na način da se svaka zgrada svrstala u jednu od četiri skupine vrijednosti i deset kategorija tretmana.¹⁶⁹ Takvom su podjelom za svaku zgradu bili određeni kriteriji i metode rekonstrukcije. Prema planu PUP-a točkom 69. definirale su se graditeljske intervencije na slobodnim površinama povijesne jezgre.¹⁷⁰ Kriteriji za izgradnju novih objekata bili su slijedeći: isključila se mogućnost izgradnje faksimila nestalih objekata, bilo je potrebno poštivati ulične pravce naročito u ambijentu istaknute i visoke vrijednosti te slijediti parcelizaciju i pravce objekata koji su postojali prije intervencija u 19. stoljeću.¹⁷¹ Naglašavala se važnost horizontalnog i vertikalnog raščlanjivanja novoizgrađenih objekata kako bi se što više prilagodili staroj tipologiji tj. volumenima koji su postojali prije gradnji i nadogradnji u 19. i 20. stoljeću, a koji su „poremetili mjerilo i nadvisili urbanu strukturu stvorenu još u srednjem vijeku“.¹⁷² Neadekvatne dominante u prostoru htjelo se vizualno neutralizirati – plan je bio da se spriječi izgradnja velikih poslovnih prostora, a potakne izgradnja objekata sitnijih gabarita koji bi u razni ulice imali otvorene prostore namijenjene raznovrsnim djelatnostima i ponudama.¹⁷³ Kod novogradnji prioritet je bio da izgled krova bude u skladu s onim tradicionalnim tj. da se projektiraju kosi krovovi s kanalicom.¹⁷⁴ Kao posljednji princip navedena je potreba da se pri izgradnji koriste sve mogućnosti suvremenih i tradicionalnih tehnologija i materijala te da u

¹⁶⁸ Ancelj, 2013., 251.

¹⁶⁹ Odluka o donošenju PUP-a *Stari grad Pula*,

https://www.pula.hr/site_media/media/typo3/uploads/media/1_PUP_STARI_GRAD_Odredbe_za_provodenje_6_9_2.pdf (pogledano 12.03.2021)

¹⁷⁰ Isto

¹⁷¹ Isto

¹⁷² Isto

¹⁷³ Isto

¹⁷⁴ Isto

arhitektonskom oblikovanju do izražaja mora doći stvaralaštvo oslobođeno dogmi koje će poštivati zatečene vrijednosti povijesne jezgre.¹⁷⁵

Prema PUP-u je bila predviđena izgradnja novih objekata na nekoliko lokacija duž povijesne jezgre, a jedna od tih bio je i Parka grada Graza kao osobito problematični dio povijesne jezgre. Ancelj (2013.) navodi kako je planiranje rješenja Parka grada Graza bilo izuzetno teško s obzirom da se pri njegovoj rekonstrukciji niti jedan model nije mogao primijeniti u potpunosti. S obzirom da je gotovo četrdeset godina prošlo od razaranja tog dijela grada metoda rekonstrukcije bila je nerealna jednako kao i izgradnja faksimila ili suvremeni *remake*. Konačnim rješenjem (*sl.40*) bio je planiran tek minimalni građevinski zahvat. Prema projektu je bila isplanirana gradnja samo desetak objekata koji su trebali djelomično oživjeti gabarite nekadašnjih ulica i zatvoriti istočnu stranu parka koja se oslanja na Ulicu Sergijevaca. Unutar bloka kojeg su zatvorile zgrade trebala je stajati pomno isplanirana parkovna površina.¹⁷⁶

PUP je bio usvojen na Skupštini općine Pula 9. srpnja 1992. godine.¹⁷⁷ Do rekonstrukcije i revitalizacije slobodnih površina u povijesnoj jezgri nikada nije došlo. Naime, na sjednici pulskog Gradskog poglavarstva u studenom 2006. godine jednoglasno su bile usvojene izmjene PUP-a prema kojima su izgradnje na zelenim površinama unutar povijesne jezgre stavljene izvan snage.¹⁷⁸

Novogradnjama na mjestu Parka grada Graza protivili su se građani i udruga *Zelena Istra* koji su pod svaki slučaj željeli sačuvati park netaknutim.¹⁷⁹ Unatoč nastojanju Konzervatorskog zavoda u Puli da se prijeko potrebna rekonstrukcija provede, izgradnja na zelenim površinama u povijesnoj jezgri bila je stopirana.¹⁸⁰ I danas su parkovne površine unutar povijesne jezgre predmet sukoba i kontroverzi.

¹⁷⁵ Isto

¹⁷⁶ Ancelj, 2013., 252.

¹⁷⁷ Odluka o donošenju PUP-a Stari grad Pula,

https://www.pula.hr/site_media/media/typo3/uploads/media/1_PUP_STARI_GRAD_Odredbe_za_provodenje_6_9_2.pdf (pogledano 12.03.2021)

¹⁷⁷ Isto

¹⁷⁸ Ancelj, 2013., 249.

¹⁷⁹ U parku grada Graza se neće graditi, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/biskupic-u-parku-grada-graza-se-neece-graditi-ako-puljani-to-ne-zele-3849687> (pregledano 10.03.2021.)

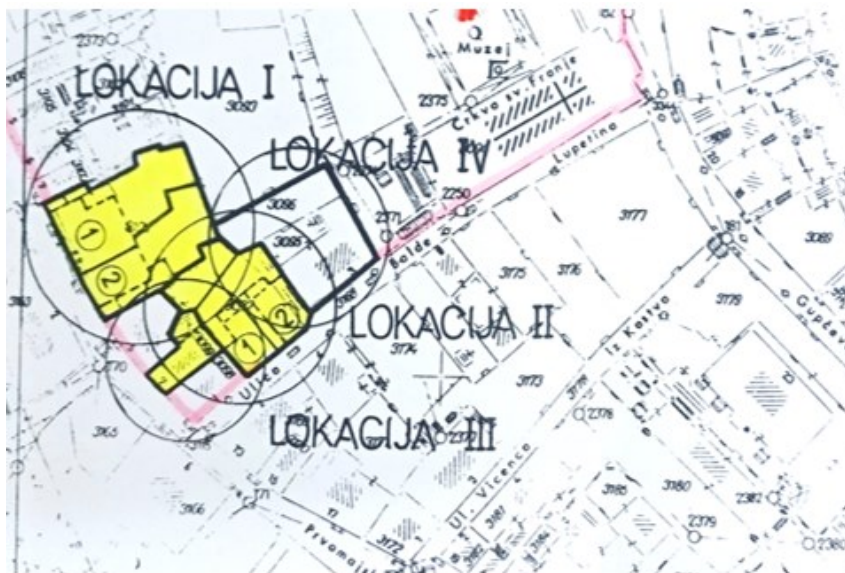
¹⁸⁰ Isto

Slika 40. Projekt rješenja Parka grada Graza (arh. Goran Detelić)

5.1.5. Dvije interpolacije LJ. Dugandžić u Ulici Sergijevaca

Usporedno procesu revitalizacije započetom sredinom 1980-ih u užem centru povijesne jezgre pojavio se niz interpolacija. Poštujući načela izgradnje definiranih PUP-om *Stari grad Pula*, nove su interpolacije u Kandlerovoj ulici i Ulici Sergijevaca popunile praznine nastale bombardiranjem. U tom se razdoblju javila i nova estetika postmodernizma, koja je na sasvim nov način pristupila arhitektonskom oblikovanju. Od većeg broja interpolacija koje su tada nastale, na prostoru centra povijesne jezgre izdvajaju se ostvarenja Ljubice Dugandžić.

Slika 41. Zgrada banke (lokacija I.) i poslovno-stambena zgrada (lokacija II. i III.)

LJ. Dugandžić je u Ulici Sergijevaca projektirala dva poslovno-stambena objekta (*sl.41*) realizirana u razmaku od gotovo trideset godina. Zgrada banke, izgrađena 1986./87. godine, bila je prvo arhitektonsko ostvarenje LJ. Dugandžić na prostoru povijesne jezgre grada Pule.¹⁸¹ Zgrada banke (*sl.42*) smjestila se na zapadnoj padini brežuljka, neposredno prije ulaza na Forum, na mjestu gdje su prije bombardiranja stajala dva stambena objekta s bočnim prolazima koja su vodila u dvorište.¹⁸² U dvorištu i prizemlju zgrade nalazi se arheološko nalazište tzv. Agripina kuća, što je donekle ograničilo slobodu u kreiranju objekta.¹⁸³ Interpolacija je nastala na temelju zadane lokacije, gabarita i visine vijenaca, a sastoji se od poslovnog prostora u prizemlju i deset stanova na višim etažama. U likovnom tretmanu cjelinu zgrade čini nekoliko komponenata. Pročelje zgrade sastavljeno je od volumena koji simuliraju dvije kuće, a iako se razlikuju formom i oblikovanjem povezani su u rješenju detalja (*sl.43*). Dio pročelja manjeg gabarita minimalistički je oblikovan, a s većim gabaritom spojen je zaobljenim krovnim vijencem. Obrada pročelja većeg gabarita izuzetno je moderna – prve dvije etaže obložene su kamenim masivom u geometrijskoj formi koji naglašava prizemni dio zgrade i čini je reprezentativnom. Gornje etaže uvučene su u

¹⁸¹ Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola, Klasa: 361-04/88-01/53; URBROJ: UP/1-2168-06-02, str. 1.

¹⁸² Isto, 1.

¹⁸³ Rusan, 1990., 1.

pročelje i obrađene samo žbukom, prozorski otvori različitih su formata i rasporeda s naglašenim vertikalnim ostakljenjem u središnjem dijelu. Krovni vijenci obrađeni su na način da zaobljenjem naglašavaju centralni dio zgrade. Smješteno u maloj ulici, pročelje djeluje masivno i snažno. Zgrada se sa susjednima spaja visinom etaže, usklađivanjem visine i širine otvora, obradom pročelja, ali je snažno naglašen i kontrast u oblikovanju. Između interpolacije i susjednih kuća postoji prekid u masi, nepovezanost u visini, toku i profilaciji vijenca. Ti elementi nepodudarnosti interpolaciju naglašavaju, ali s pravom mjerom, „bez prepotentnosti i egocentrizma u želji da se ta kuća vidi bolje od ostalih.“¹⁸⁴ Rješenje se uz upotrebu suvremenih materijala i kombinacijom detalja iz građevinskog nasljeđa uklapa u ambijent, ali istovremeno pokazuje kreativnost autora i suvremeni duh.

Slika 42. Pogled na interpolaciju iz smjera Foruma

¹⁸⁴ Rusan, 1990., 1.

Slika 43. Detalj pročelja

U istom gradskom bloku, početkom 2005. godine, bio je realiziran još jedan arhitektonski projekt LJ. Dugandžić .¹⁸⁵ Lokacija na kojoj se planirala gradnja bila je neizgrađena te su samoj izgradnji prethodila arheološka istraživanja u kojima su pronađeni rimski ostaci.¹⁸⁶ Zgrada je riješena na zanimljiv način kao objekt koji ima odvojeni stambeni i poslovni dio. U poslovni dio zgrade (*sl. 44*) ulazi se s Ulice Sergijevaca. Pročelje je riješeno kao vertikalna masa, modernog i jednostavnog oblikovanja, raščlanjena kamenim pločama s tri reda prozora. Iako oblikovanjem odudara od okolnih zgrada, gabaritima i visinom uklopila se u zatečeni prostor, na poprilično neutralan način. Poslovni prostor proteže se cijelim prizemljem, a jedan je njegov dio natkriven staklenom piramidom i služi za prezentaciju arheoloških nalaza. Tom se mjestu može pristupiti i s dvorišne strane, s javne turističke staze koja vodi kroz stari grad i zajednička je sa susjednom lokacijom prethodno analizirane zgrade banke.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola, KLASA: UP/1-361-03/03-01/06; URBROJ:2163-04-03-03-5, str. 1.

¹⁸⁶ Isto, 1.

¹⁸⁷ Isto, 1.

Stambeni dio zgrade riješen je na uzbrdici i prilagođen konfiguraciji terena (sl.45), a pristupa mu se s Uspona sv. Franje Asiškog. U obradi pročelja prevladava jednostavnost – gornje etaže izvedene su u žbuci, a raščlanjuje ih šest balkona i manjih četvrtastih prozora (sl.46). Takvo oblikovanje prilagodilo se lokaciji zgrade, smještene u uskoj, sporednoj ulici, koja nema potrebu da bude reprezentativna i primjer je suvremene interpretacije tradicijskog oblikovanja.

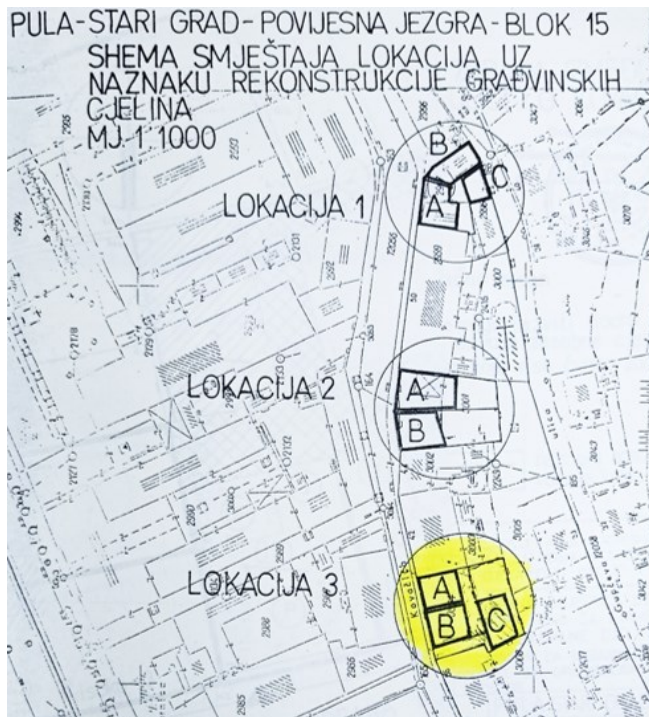
Slika 44. Pročelje poslovnog dijela zgrade

Slika 45. Stambeni dio zgrade u Usponu sv. Franje Asiškog – detalj pročelja

5.1.6. Interpolacije u Kandlerovoj ulici

Kandlerova ulica teško je stradala za vrijeme bombardiranja u Drugom svjetskom ratu, a u razdoblju 1990-ih bile su izvedene tri interpolacije koje su zatvorile i definirale razoreni gradski blok (sl.47).¹⁸⁸ Građevinske dozvole za sve tri lokacije bile su izdane 1991. godine.¹⁸⁹ Ljubica Dugandžić i Ljiljana Radulović-Modrušan izvele su arhitektonske projekte.

Slika 46. Smještaj interpolacija u Kandlerovoj ulici

Voditelj i glavni projektant interpolacije na lokaciji 1 bila je LJ. Radulović-Modrušan. Stambeno-poslovna zgrada smještena na križanju Castropole i Kandlerove ulice posljednja je zgrada u uličnom nizu. Na tom se mjestu prije izgradnje nalazilo veliko otvoreno dvorište i prizemni objekti koji su služili kao skladišta.¹⁹⁰ Projektom se predviđala izgradnja novog objekta i rušenje postojećih. Zgrada je u tlocrtu poligonalna, sastavljena od tri objekta različite etažnosti kako bi se

¹⁸⁸ Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola, KLASA: UP/I-361-03/91-09/95; URBROJ: 2168-05-02-91-3

¹⁸⁹ Isto, 1.

¹⁹⁰ Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola, KLASA: UP/I-361-03/94-01/261; URBROJ:2163-05/1-94-9, str. 2.

formom prilagodila razlici u visini Kandlerove ulice i ulice Castropola (sl.48). Visina zgrade opada prema južnom dijelu kako bi se povezala s postojećom zgradom u Kandlerovoj ulici. Prizemni dijelovi namijenjeni su poslovnim prostorima dok su na ostalim katovima raspoređeni stanovi. Pročelje zgrade koje gleda na Kandlerovu ulicu u prizemnom dijelu ima otvorene prostore za smještaj lokala. Gornje etaže obrađene su žbukom, a pročelje se lomi u tri pravca. Središnji i najuži dio naglašen je nizom od četiri balkonske terase i polukružnom obradom završnog vijenca. Bočne strane jednostavno su oblikovane, raščlanjene nizom jednakih prozorskih otvora i uskim potkrovljem. Pročelje okrenuto prema ulici Castropola (sl.49) ponavlja identične motive, ali s varijacijom u izvedbi – terase su utisnute u pročelje, a zona prozora na posljednje dvije etaže izvučena je iz ravnine pročelja.

Oblikovanje ove interpolacije izuzetno je postmodernističko u načinu na koji se autorica referira na neoklasicističke elemente, ali i poetiku *art deco* stila. Interpolacija na nenametljiv način komunicira s okolinom i uspostavlja vezu s tradicijom. Oblikovno je na tragu linije koju je zacrtala L.J. Dugandžić i kojom pokazuje „da se i sasvim novim jezikom može izraziti duh vremena i očuvati graditeljsko nasljeđe.“¹⁹¹

Slika 47. Pročelje zgrade na Kandlerovoj ulici

¹⁹¹ Rubbi, 1998., 1.

Slika 48. Detalj pročelja okrenutog prema ulici Castropola

Interpolacija na lokaciji br. 3. (sl.50) smještena je na uglu preko puta Katedrale, na mjestu stambenih zgrada srušenih u bombardiranju. Autorica arhitektonskog projekta je LJ. Dugandžić. Zgrada je oblikovno na tragu linije koju je Dugandžić zacrtala interpolacijom zgrade banke u Ulici Sergijevaca. Objekt se sastoji od dva volumena različite etažnosti. Prizemni dio pročelja obložen je kamenim pločama i od gornjih etaža odvojen kamenim vijencem. Zona gornjih etaža raščlanjena je nizovima prozora koji se oblikovno uklapaju u zadani prostor. U krajnjem lijevom kutu izvan ravnine pročelja postavljen je erker, karakterističan element u opusu LJ. Dugandžić. Zona potkrovlja od ostatka pročelja odvojena je kamenim vijencem, a ugao zgrade koji gleda na Katedralu istaknut je stupom i formom krovnog vijenca iznad potkrovlja (sl.51).

Slika 49. Stambeno-poslovna na lokaciji br. 3

Slika 50. Ugao zgrade iz smjera Katedrale

Samo dvije stambene zgrade dalje, na lokaciji br. 2, smjestila se još jedna interpolacija Dugandžić (*sl.52*). Zgrada je nastala na mjestu stambenih objekata porušenih za vrijeme bombardiranja. Pročelje zgrade izuzetno je razvedeno i dinamično, a može se podijeliti na tri komponente od kojih svaka varira u visini, ali i oblikovanju. Pročelje je izraz postmoderne estetike u načinu na koji se usitnjava struktura i u slobodi oblikovanja, a ostvaruje se i snažna veza s tradicijskim elementima. U odnosu na ostala ostvarenja Dugandžić ova zgrada pokazuje veću razinu slobode i autorske kreativnosti. Kao i kod ostalih ponavljaju se karakteristični elementi pravilnih prozora, poligonalnih erкера rastvorenih prozorskim otvorima i uvučeno potkrovlje koje se oblikovno izdvaja od ostatka pročelja. Kolorističkim oblikovanjem i detaljima izdvaja se od ostalih interpolacija na prostoru povijesne jezgre.

Promatrano na razini okruženja, interpolacija se dobro uklopila u prostor. Ekspresivnim oblikovanjem dolazi do izražaja, ali se ne nameće. Ostvarila je vezu s tradicijskim naslijeđem kroz govor postmoderne. Upravo se u ovom ostvarenju Dugandžić vidi njezina kvaliteta i razumijevanje graditeljskog naslijeđa Pule.¹⁹² U članku *Kako nadocrtati grad Kliman* (1992.) navodi kako je arhitektonskim ostvarenjima u povijesnoj jezgri Dugandžić bila na tragu najizvrsnijih rješenja koja

¹⁹² Kliman, 1992., 40.

svjedoče kako novo u arhitekturi, ljepotom i funkcionalnošću može konkurirati starom – ne potirući ga.¹⁹³

Slika 51. Pročelje zgrade na lokaciji br. 2

6. KRITIČKA RAZMATRANJA O PROMJENAMA U POVIJESNOJ JEZGRI PULE NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Kroz prethodna se poglavlja pokazalo kako su na kontinuitet i promjene u povijesnoj jezgri grada Pule nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu vidljivo utjecale poslijeratne odluke o sanaciji gradskog tkiva. Pula je pogodila jednaka sudbina kao i mnoge europske gradove koji su teško stradali za vrijeme rata. Dok je veliki broj gradova planskim rekonstrukcijama sanirao oštećenja i renovirao gradsko tkivo, Pula je išla linijom manjeg otpora – „stravično pedantno“ uklonili su se najvitalniji dijelovi grada te potom zaravnili i pošljunčali.¹⁹⁴ Razlog tome uglavnom su bili nehaj i neznanje kojima su se pridružile i povijesne okolnosti.¹⁹⁵ Povijesna jezgra prostor je kojim se malo tko bavio u poslijeratnom razdoblju. Izostala je sustavna analiza i valorizacija urbanog tkiva

¹⁹³ Kliman, 1992., 40.

¹⁹⁴ Ancelj, 2013., 250.

¹⁹⁵ Isto, 250.

u godinama neposredno nakon rata, a potom i sredinom 1960-ih u okviru GUP-a. Valorizacija povijesne jezgre započela je tek kasnije, sredinom 1970-ih, kada je Attilio Krizmanić osnovao Službu za graditeljsko nasljeđe čiji je zadatak bio unaprijediti očuvanje graditeljskog nasljeđa Pule.¹⁹⁶ Početkom 1950-ih, pod utjecajem tadašnjih tendencija u arhitekturi i urbanizmu, oštećeno gradsko tkivo saniralo se projektiranjem parkova, ali „često ni oblikovno ni izborom bilja nova rješenja nisu bila prilagođena prostornom ambijentu“.¹⁹⁷ Stvarali su se otvoreni parkovi oblikovani kao engleski perivoji na malim površinama unutar gusto naseljene povijesne jezgre, a kao dobar primjer neprimjerenosti takve vrste prostora Matošević (2004.) navodi upravo Park grada Graza.¹⁹⁸ Prostor koji nisu bili realizirani u obliku parkova postali su parkirališta.

S obzirom da nisu postojale institucije koje su se mogle baviti nasljeđem i njegovom aktivnom zaštitom, izostala je valorizacija povijesne jezgre kao cjeline zbog čega se veliki broj objekata srednje graditeljske vrijednosti rušio, a zbog nepostojanja urbanističkih projekata „izostala je rekonstrukcija i ponovno oživljavanje starog grada“.¹⁹⁹ Prema stanju u kojem se grad našao nakon rata te urbanističkim rješenjima koja su ga takvim formirala osobito su kritični bili Krizmanić (1986.) i Ancelj (2013.). Ancelj je u nizu feljtona i članaka koje je objavljivao za *Glas Istre* u više navrata sarkastično komentirao stanje grada naglašavajući kako su parkovne površine „silom nastale praznine“ u gradskom tkivu te da „parkovi ne nastaju kao rezultati bombardiranja, dobrovoljnih radnih akcija ili ruralne nostalgije njenih građana“²⁰⁰ već da trebaju biti „urbano-komunalno sređeni i opremljeni ambijenti“.²⁰¹ Krizmanić (1986.) je naveo kako „dijelovi grada bez stanovnika i živih sadržaja, samo sa zelenilom i nekoliko vrijednih objekata graditeljskog nasljeđa, ne mogu biti živi grad, već mrtvi grad – spomenik“.²⁰²

O novogradnjama na prostoru povijesne jezgre kritički su pisali Petrović (1957.), Krizmanić (1986.), Rubbi (1995.) i Ancelj (1990., 2013.). Petrović (1957.) se u članku *Pula: nova izgradnja* osvrnuo na situaciju u Puli kritizirajući činjenicu da ni dvanaest godina nakon rata nije postojala jedinstvena i jasna urbanistička koncepcija vezana za novu arhitekturu zbog čega je „nastalo

¹⁹⁶ Istrapedia: Attilio Krizmanić, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2223/krizmanic-attilio> (pregledano 9.03.2021.)

¹⁹⁷ Matošević, 2004., 172.

¹⁹⁸ Isto, 172.

¹⁹⁹ Krizmanić, 1976., 73.

²⁰⁰ Ancelj, 2013., 227 – 232.

²⁰¹ Isto, 227 – 232.

²⁰² Krizmanić, 1986., 7.

upisivanje i metanje nečeg, što je strano ovom ambijentu i gradu uopće.“²⁰³ Tom se rečenicom Petrović referirao na arhitekturu funkcionalizma kritizirajući identično oblikovanje zgrada. Na tragu Petrovića bio je i Ancelj (1990.) koji smatra kako su u osmišljavanju novog urbanog bića Pule bile zanemarene vrijednosti koje je imao predratni grad što je dovelo do gubitka urbane memorije i dezintegracije gradske strukture.²⁰⁴ Krizmanić (1986.) je novu arhitekturu na prostoru povijesne jezgre usporedio sa „stambenim kasarnama“ koje su nastale logikom rušenja i ponovne izgradnje umjesto „revitalizacije i očuvanja starog stambenog fonda.“²⁰⁵ Za razliku od arhitekture funkcionalizma arhitektonska ostvarenja postmoderne pokazala su više osjećaja za graditeljsko naslijeđe i zatečeni ambijent.

I danas, sedamdeset šest godina nakon završetka Drugog svjetskog rata u Puli su vidljivi tragovi ratnih razaranja. Prolazeći kroz sam gradski centar moguće je vidjeti nelogične rupe u gradskom tkivu, osobito u Kandlerovoj ulici te na potezu od Foruma do Katedrale. Imajući na umu urbanistički razvoj povijesne jezgre može se zaključiti kako je poslijeratno planiranje u najmanju ruku bilo pogrešno i dovelo do razaranja povijesne jezgre kao cjeline.

7. POSLIJERATNA OBNOVA POVIJESNE JEZGRE PULE ANALIZIRANA U ŠIREM EUROPSKOM I NACIONALNOM KONTEKSTU

U ovom će se poglavlju poslijeratna obnova povijesne jezgre Pule kao i procesi koji su je oblikovali usporediti s primjerima nekih europskih gradova čije su povijesne jezgre, jednako kao i pulska, stradale za vrijeme rata. Na taj će se način, promatrana u širem europskom i nacionalnom kontekstu, kada su u pitanju poslijeratni konzervatorski i restauratorski zahvati na povijesnim jezgrama, dodatno produbiti slika o promjenama povijesne jezgre Pule i specifičnostima tog procesa.

Koncepti restauracije i konzervacije graditeljskog naslijeđa neposredno nakon rata nisi bili definirani na međunarodnoj razini. Nisu postojala pravila i dokumenti kojima bi se standardizirao pristup prema baštini i načinu sanacije oštećenih i razrušenih objekata. Pristup restauraciji i

²⁰³ Petrović, 1957., 1.

²⁰⁴ Ancelj, 1990., 1.

²⁰⁵ Krizmanić, 1986., 7.

konzervaciji graditeljskog nasljeđa razlikovao se ovisno o državnoj politici i gradskoj upravi što je rezultiralo raznolikim rješenjima. U razdoblju neposredno nakon rata istovremeno su postojali socijalistički, zapadni i internacionalni narativi o kojima su ovisile metode i principi poslijeratne obnove.²⁰⁶

Povijesne jezgre brojnih gradova teško su stradale za vrijeme Drugog svjetskog rata, dok su neke pretrpjele manje štete, pojedine su bile gotovo u potpunosti razorene. Prema Karamanu (1965.), na tri se načina pristupilo sanaciji razorenih povijesnih gradova: rekonstrukcijom dijelova ili cjelina u ranijim oblicima, konzerviranjem spomenika kao ruševine te obnavljanjem porušenog u suvremenom duhu.²⁰⁷ Kada je riječ o sanaciji oštećenja graditeljskog nasljeđa nastalog ratnim razaranja, praksa je bila raznolika. Primjerice, povijesni centar Varšave bio je rekonstruiran kao faksimil dok je centar Rotterdama nanovo sagrađen u potpuno suvremenom duhu bez uspostavljanja odnosa sa povijesnim nasljeđem.²⁰⁸ U većini slučajeva, pri sanaciji povijesnih jezgri i većih urbanih cjelina, bile su primjenjivane sve tri metode kao u slučaju Dresdena.²⁰⁹ Vrlo raširena praksa neposredno nakon rata bilo je rušenje oštećenih zgrada, ali i cijelih gradskih blokova koji su u mnogo slučajeva mogli biti obnovljeni. Takav pristup vidljiv je na primjerima Pule i Zadra kojima su bili uklonjeni samo dijelovi urbanog tkiva i pojedinačne građevine koje su teže stradale u ratu. U pojedinim slučajevima, najčešće zbog visokog stupnja oštećenosti, uklanjali su se cijeli blokovi, ali i kompletna struktura povijesnih jezgri što je slučaj s Dresdenom i Rotterdamom.

Od gradova čije su povijesne jezgre pretrpjele znatna oštećenja i posljedično bile uvelike izmijenjene izdvaja se veliki broj gradova duž cijele Europe, ali će u okviru ovog poglavlja detaljnije biti prikazane situacije Varšave i Dresdena čije su povijesne jezgre, kao i pulska, imale dug povijesni razvoj koji je stvorio karakteristično gradsko tkivo, specifičnu arhitekturu i ambijent. U načinu na koji se neposredno nakon rata pristupilo rekonstrukciji povijesnih jezgri Varšave, Dresdena i Pule vidljivi su različiti pristupi.

²⁰⁶ Glendinning, 2013., 259.

²⁰⁷ Karaman, 1965., 58.

²⁰⁸ Glendinning, 2013., 273.

²⁰⁹ Isto, 273.

U sanaciju Varšave krenulo se već krajem 1944. godine kada je bilo odlučeno da se započne s cjelovitom rekonstrukcijom povijesne jezgre.²¹⁰ Obnova povijesne jezgre Varšave bila je od velike nacionalne važnosti zbog čega je i rekonstruirana kao svojevrsni nacionalni spomenik.²¹¹ Projekt rekonstrukcije bio je proveden u razdoblju od pet godina.²¹² Cilj rekonstrukcije povijesne jezgre Varšave bio je stvoriti autentičan i cjelovit prostor kakav je postojao prije ratnog razaranja. Prilikom rekonstrukcije povijesne jezgre nije se išlo u rekonstrukciju prijeratne Varšave iz sredine 20. stoljeća, već je povijesnoj jezgri bio vraćen izgled s kraja 18. stoljeća.²¹³ Takvom rekonstrukcijom željelo se ukloniti arhitekturu 19. stoljeća za koju su urbanisti smatrali kako je nametljiva i neprikladna.²¹⁴ Povijesnu jezgru rekonstruiralo se u baroknom duhu. Ulična pročelja zgrada primjeri su faksimila i funkcioniraju kao svojevrsna kulisa koja skriva arhitektonske strukture prilagođene suvremenim potrebama, pri čemu raspored i organizacija prostora iza pročelja ne slijedi povijesno stanje, a pojedine strukture protežu se i kroz više pročelja.²¹⁵ Rekonstrukcija baroknih pročelja i cjelokupne urbane matrice bila je moguća zbog velikog broja pouzdanih arhivskih izvora, slika i dokumentacije o prijeratnom stanju grada. Prilikom rekonstrukcije poštivala se povijesna urbana struktura, parcelizacija i raster ulica, a veliki je broj novogradnji do razine prvog kata bio originalan s obzirom da prizemni dijelovi građevina nisu bili razoreni.²¹⁶ Nakon obnove koja je završila sredinom 1960-ih godina povijesna jezgra zadržala je svoju funkcionalnost kao stambena četvrt i važno povijesno i društveno središte grada.²¹⁷

Za razliku od Varšave, rekonstrukcija Dresdena bila je nešto drugačija. Središnji dio povijesne jezgre, kojeg je činila očuvana stambena barokna arhitektura, u ratu je bio u potpunosti uništen kao i veliki dio ostatka grada.²¹⁸ U poslijeratnoj obnovi Dresdena razlikuju se dvije faze: obnova za razdoblja socijalističke vlasti i rekonstrukcija povijesne jezgre nakon 1990. godine.²¹⁹ Završetkom rata Dresden je postao dijelom Njemačke Demokratske Republike koja je bila pod snažnim utjecajem sovjetske politike što se uvelike odrazilo na sanaciju grada u godinama nakon

²¹⁰ Historic Centre of Warsaw, <https://whc.unesco.org/en/list/30> (pregledano 28.04.2021.)

²¹¹ Jokilehto, 1999., 285.

²¹² Historic Centre of Warsaw, <https://whc.unesco.org/en/list/30> (pregledano 28.04.2021.)

²¹³ Isto

²¹⁴ Glendinning, 2013., 365.

²¹⁵ Isto, 365.

²¹⁶ Historic Centre of Warsaw, <https://whc.unesco.org/en/list/30> (pregledano 28.04.2021.)

²¹⁷ Isto

²¹⁸ Isto

²¹⁹ Neumarkt Dresden, <https://www.neumarkt-dresden.de/en/history/> (pregledano 13.05.2021.)

rata.²²⁰ U Dresdenu je, jednako kao i u slučaju Pule, izostala brza i ispravna reakcija gradskih vlasti na ratna razaranja zbog čega je povijesna jezgra ostala neizgrađena desetljećima.²²¹ Nakon rata, gradska je vlast s prostora povijesne jezgre, koncentrirane oko *Frauenkirche*, uklonila gotovo sve zgrade čime je povijesna jezgra postala prazan i neartikuliran prostor.²²² U prvoj fazi obnove, od 1948. godine, započelo se s ponovnom izgradnjom u centru grada pod snažnim utjecajem socrealizma.²²³ Prema planu izgradnje "novog" Dresdena bio je povučen novi raster ulica, a stambene blokove činile su masivne slobodnostojeće zgrade karakteristične za socijalističku arhitekturu.²²⁴ Gradska je vlast nakon rata obnovila važne kulturne spomenike izuzev *Frauenkirche*, a dugo vremena nije postojao jasno definirani plan kojim bi se odredile smjernice daljnjeg razvoja povijesne jezgre.²²⁵ Rekonstrukcija povijesne jezgre bila je stopirana sve do 1990-ih godina.²²⁶ Rekonstrukciji je prethodilo pažljivo urbano planiranje kojim su bili određeni kriteriji izgradnje. Bilo je odlučeno da se ide u povijesno vjernu rekonstrukciju urbanog tkiva kao i u slučaju Varšave. Osim *Frauenkirche*, koja je bila rekonstruirana 2005. godine, danas su sve zgrade na prostoru povijesne jezgre Dresdena suvremena novogradnja koja je interijerom prilagođena suvremenim potrebama dok u oblikovanju pročelja dočarava povijesnu sliku centra.²²⁷

Uspoređujući procese i odluke koje su oblikovale poslijeratni Dresden, Varšavu i Pulu vidljive su razlike u pristupu obnovi i planiranju. U Varšavi se odmah krenulo s rekonstrukcijom povijesne jezgre, do razaranja gradskog tkiva rušenjem nije ni došlo, a većina se zgrada nadogradila na originalne prizemne dijelove. Za razliku od Varšave, u Dresdenu su urbanisti i gradska uprava poslije Drugog svjetskog rata odlučili, kao u nizozemskom Rotterdamu, povući novi raster ulica i graditi novi grad. Unatoč tome što je rekonstrukcija povijesne jezgre Dresdena započela jako kasno, ona je bila izvedena izuzetno kvalitetno i promišljeno. Prepoznala se potreba da se šezdeset godina nakon rata tom velikom slobodnom prostoru povijesne jezgre rekonstrukcijom vrati život i tako ponovno stvori funkcionalna gradska cjelina. S obzirom da povijesna jezgra Pule nije bila

²²⁰ Glendinning, 2013., 369.

²²¹ Neumarkt Dresden, <https://www.neumarkt-dresden.de/en/history/> (pregledano 13.05.2021.)

²²² Isto

²²³ Glendinning, 2013., 369.

²²⁴ Rebuilding Dresden after the horrific firebombing at the end of World War Two, <https://rarehistoricalphotos.com/rebuilding-dresden-after-the-horrific-firebombing-at-the-end-of-world-war-two-1945-1970/> (pregledano 14.05.2021.)

²²⁵ Neumarkt Dresden, <https://www.neumarkt-dresden.de/en/history/> (pregledano 29.04.2021.)

²²⁶ Isto

²²⁷ Isto

razorena u onoj mjeri u kojoj su to bili Varšava i Dresden, ne može se povlačiti direktne paralele kada je u pitanju rekonstrukcija. Unatoč tome, usporedbom je vidljivo kako se kod Pule nije prepoznala važnost povijesne jezgre kao specifične gradske cjeline vrijednog graditeljskog nasljeđa, zbog čega je izostala pravilna rekonstrukcija, a najvitalniji dijelovi grada bili su srušeni i pretvoreni u parkove. Nadalje, pokazalo se kako su odluke o poslijeratnoj obnovi često bile ideološki motivirane. Usporedbom s Dresdenom vidljivo je kako su za razdoblja socijalističke uprave snage bile usmjerene na izgradnju izvan povijesnih jezgri s ciljem stvaranja novog grada koji prekida veze s prošlošću. Rušilo se i devastiralo graditeljsko nasljeđe onih razdoblja koja nisu bila podobna, što je bio slučaj pri rekonstrukciji Varšave, ali i Pule gdje su građevine izgrađene za razdoblja austrijske i talijanske uprave bile uklanjane.

Od gradova na nacionalnoj razini potrebno je osvrnuti se na Zadar koji se u mnogočemu poklapa s ratnom i poslijeratnom situacijom u Puli. Upravo će usporedba sa Zadrom pokazati na koji se način, na državnoj razini, pristupilo obnovi povijesne jezgre Pule.

Nakon bombardiranja od strane saveznika 80 posto gradskog tkiva Zadra bilo je uništeno.²²⁸ Neposredno nakon rata situacija u Zadru bila je identična onoj u Puli – prvi koraci bili su usmjereni na spašavanje i zaštitu kulturno-povijesnih spomenika, izostanak nadzora i kontrole na terenu rezultirao je dodatnim oštećivanjem graditeljskog nasljeđa, a raščišćavanje ruševina teklo je izuzetno sporo i produžilo se nekoliko godina nakon rata.²²⁹ U prvim godinama nakon rata bila su sastavljena dva regulacijska plana koja su svojim stavkama bila vrlo slična GUP-u Pule iz 1966. godine, a prema kojima se povijesna jezgra planirala urediti po principima moderne arhitekture s puno otvorenog prostora i stambenim slobodnostojećim višekatnicama, a važno je pitanje bilo i definiranje vizure grada s mora te otvaranje grada moru.²³⁰ Navedeni su planovi ostali nerealizirani, a sredinom 1950-ih bio je otvoren novi natječaj za regulaciju povijesne jezgre Zadra kojim su se trebali ponovno izgraditi slobodni prostori uvažavajući kulturne, povijesne i ambijentalne vrijednosti zatečene sredine.²³¹ Dok se idejni urbanistički plan izrađivao bila je nastavljena destrukcija povijesne jezgre rušenjem i nemarom – u grad se doselilo novo stanovništvo koje, jednako kao i u Puli, nije imalo interes za kulturu i povijest grada.²³² Poslijeratno

²²⁸ Mlikota, 2013., 46.

²²⁹ Isto, 45.-54.

²³⁰ Isto, 77.

²³¹ Isto, 134.-135.

²³² Isto, 196.

razdoblje u Puli i Zadru obilježio je isti pristup prema graditeljskom nasljeđu pri čemu su se predratne zgrade zapuštale i nepotrebno devastirale što je djelomice bilo uzrokovano političkim i ideološkim stavovima, željom da se stvori novi čisto hrvatski grad, a zaboravi talijanska uprava. Do 1960. godine za povijesnu jezgru Zadra bilo je izrađeno nekoliko urbanističkih planova s različitim zahtjevima i vizijama grada no niti jedan nije bio realiziran sve do 1961. godine kada je bio predstavljen plan obnove užeg centra povijesne jezgre.²³³ Projektom je glavna gradska ulica bila zamišljena kao šetnica s trijemom, a prostor uz obalu i crkvu sv. Donata kao reprezentativno mjesto s turističkim i ugostiteljskim sadržajima.²³⁴ Povijesna jezgra bila je podijeljena na devet blokova koji su nanovo podignuti prema projektima Bruna Milića, Božidara Rašice, Ive Bartolića i Mladena Kauzlarića.²³⁵ Projekt obnove poštivao je povijesni raster i gabarite, no nije se išlo u povijesno vjernu rekonstrukciju. Poslijeratnom urbanom obnovom grada uži centar povijesne jezgre prilagodilo se suvremenim potrebama što je najočitiije na primjeru *Kalelarge* koja je bila proširena kako bi se stvorilo mjesto za unošenje novih sadržaja i adekvatnije formirala glavna os povijesne jezgre. Također, otvaranjem velikog praznog prostora ispred crkve sv. Donata, koji se spaja s Rivom željelo se formirati vizuru grada s mora pri čemu se u potpunosti ignoriralo povijesno stanje prema kojem je cijela linija obale bila gusto izgrađena. Za razliku od Varšave i suvremenog Dresdena, a slično Dresdenu nakon Drugog svjetskog rata u rekonstrukciju Zadra išlo se s ciljem stvaranja novih funkcija i vizura povijesne jezgre.

Usporedbom poslijeratne obnove Zadra s poslijeratnim razvojem povijesne jezgre Pule vidljive su mnogobrojne sličnosti, ali i razlike u načinu na koji se pristupilo sanaciji gradskog tkiva. Naime, do 1958. godine postojala su čak tri regulacijska i urbanistička plana za rekonstrukciju povijesne jezgre Zadra, a s cjelovitim planom, u ponovnu se izgradnju i regulaciju krenulo već 1961. godine.²³⁶ Za to isto vrijeme, u Puli se gotovo pa ništa nije napravilo po pitanju sanacije grada – raščišćavanje ruševina i rušenje dotrajalih zgrada bilo je u tijeku, a s izradom prvog urbanističkog plana tek se započinjalo. U poslijeratnu obnovu Zadra mnogo se ulagalo na nacionalnoj razini, a u raspisivanje natječaja bila je uključena i JAZU.²³⁷ Pretraživanjem publicistike, časopisa *Arhitektura te Čovjek i prostor*, pokazalo se kako je problematika rekonstrukcije povijesne jezgre

²³³ Isto, 276.

²³⁴ Isto, 276.

²³⁵ Isto, 278.

²³⁶ Isto, 276.

²³⁷ Isto, 118.

Zadra bila vrlo aktualna i često zastupljena tema dok je Pula u tom kontekstu bila gotovo pa potpuno izostavljena. Pula je ostala dio periferije, a zbog manje nacionalne važnosti grada svi poticaji za rekonstrukciju povijesne jezgre dolazili su uglavnom s lokalne razine dok je vrlo mali broj stručnjaka bio upućen u njezinu problematiku. Za razliku od Zadra, kod Pule je izostao cjelovit i kvalitetan plan revitalizacije povijesne jezgre.

8. ZAKLJUČAK

U radu se povijesnu jezgru grada Pule sagledalo kao zasebnu gradsku cjelinu s kontinuitetom koji seže još u doba antike. Dio užeg centra povijesne jezgre, kojeg je obuhvatio ovaj rad, razvijao se unutar gradskih zidina – od rimske kolonije, preko srednjovjekovne komune do modernog grada 19. stoljeća. Svaka razvojna etapa vidljiva je u sloju današnjeg gradskog tkiva. Razdoblje austrijske uprave ostavilo je najveći utjecaj na urbanoj strukturi povijesne jezgre, ali i cijelog grada, koji je tada poprimio karakteristike modernog srednjoeuropskog grada. Prosperitet i razvoj bio je prekinut između dva svjetska rata, a savezničkim bombardiranjem razoreni su najvitalniji dijelovi povijesne jezgre.

U središnjem dijelu rada pokazali su se razmjeri štete prouzročeni bombardiranjem i posljedice koje je ono ostavilo na strukturi povijesne jezgre kao cjeline. Politička i društvena situacija u kojoj se Pula našla na kraju Drugog svjetskog rata otežala je urbanu obnovu grada i sanaciju oštećenja. Neposredno nakon rata vladala je sveopća dezorijentiranost i neorganiziranost javnih službi, a do sredine 1950-ih nisu bile raščišćene niti ruševine. U potpunosti je izostala analiza i valorizacija povijesne jezgre, na kojoj nitko nije radio, što je dovelo do dodatne degradacije gradskog tkiva. Poslijeratni urbanisti uvelike su odredili današnji izgled povijesne jezgre rušenjem zgrada i gradskih blokova. Na mjestima srušenih zgrada projektirali su parkovne površine koje se ne uklapaju u ambijent povijesne jezgre.

Razaranje prouzročeno savezničkim bombardiranjem dovelo je do dodavanja novog povijesnog sloja. Iako je graditeljska aktivnost dugo vremena nakon rata stagnirala, ona se sredinom 1950-ih intenzivirala. U to su vrijeme nastale i prve interpolacije koje su popunile dio slobodnih prostora u povijesnoj jezgri. Interpolacije su se u osjetljivi ambijent uklopile različitim oblikovanjem i formama. Analizirane interpolacije ukazuju na kontinuitet graditeljske aktivnosti na prostoru povijesne jezgre nakon rata, u razdoblju koje obuhvaća gotovo pedeset godina čime su i one postale dijelom povijesnog urbanog sloja.

Unatoč pokušaju revitalizacije oštećenih dijelova centra i sanacijom praznina u gradskom tkivu novogradnjama, na mnogo mjesta u povijesnoj jezgri još je uvijek moguće vidjeti posljedice bombardiranja. Okrnjena za vrijeme rata, povijesna je jezgra izgubila značaj koji je imala kroz gotovo tri tisućljeća svojeg postojanja. Najvrjedniji dijelovi grada više ne postoje, a na njihovim se mjestima danas nalaze samo parkovi.

POPIS IZVORA I LITERATURE

IZVORI

ARHIVSKI IZVORI:

HR-HDA-2039, Kut 803, Urbanistički plan i program I., 1961.

HR-HDA-2039, Kut 803, Urbanistički plan IV., 1963.

HR-HDA-2039, Kut. 804, Urbanistički institut SRH Zagreb-5, Osnovni elementi urbanističkog plana Pule

HR-HDA-2039, Kut. 807, Rekonstrukcija užeg gradskog centra - idejno urbanističko rješenje, 1968.,
Rekonstrukcija užeg gradskog centra oko Arene, 1967.

HR-HDA-2039, Kut. 810, Razni materijali iz 1976.

HR-DAPA-104, Kut. 115, Komunalni poslovi: 1952., Materijal za sjednicu NOG-Pula

HR-DAPA-104, Kut. 115, Komunalna djelatnost u 1954. godini – godišnji izvještaj za sektor komunalne
djelatnosti, Godišnji izvještaj za 1954.

HR-DAPA-104, Kut. 115, Pregled izvršenih radova (1953-1957), Pregled izvršenih radova na polju
komunalne djelatnosti (u razdoblju 1.1.1953. do 25.7.1957)

HR-DAPA-114, Kut. 260, 1949., Izvještaj o komunalnoj djelatnosti od oslobođenja Pule 1948/49.

HR-DAPA-114, Kut. 260, 1949., Relazione sui lavori di ricostruzione degli edifici – per l'anno 1949.

HR-DAPA-114, Kut. 278, Zgrada Bratstva i jedinstva br. 17, Novogradnja na Trgu bratstva i jedinstva
(1953.)

HR-DAPA-114, Kut. 279, Regulacija radova na obnovi i izgradnji (1949-1955), Idejne skice za regulaciju
predjela od Foro do ulice Minerva u Puli (tehnički opis i skice)

DOKUMENTI:

Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola,
KLASA: UP/I 361-04/88-01/53; URBROJ: UP/1-2168-06-02

Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola,
KLASA: UP/I-361-03/03-01/06; URBROJ:2163-04-03-03-5

Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola,
KLASA: UP/I-361-03/94-01/261; URBROJ:2163-05/1-94-9

Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola,
KLASA: UP/I-361-03/91-09/95; URBROJ: 2168-05-02-91-3

INTERNETSKI IZVORI:

Historic Centre of Warsaw, <https://whc.unesco.org/en/list/30> (pregledano 28.04.2021.)

Istarska enciklopedija, Brass Guido, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=365> (pregledano 20.02.2021)

Istrapedia: Palača Banke Italija, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2224/palaca-banke-italije-u-puli-fina> (pregledano 20.02.2021.)

Istrapedia: Attilio Krizmanić, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2223/krizmanic-attilio> (pregledano 9.03.2021.)

Istarska enciklopedija: Hinko Bolanča, <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=313> (pregledano 10.03.2021.)

Kazimir Ostrogović, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11907> (pregledano 24.03.2021.)

Neumarkt Dresden, <https://www.neumarkt-dresden.de/en/history/> (pregledano 29.04.2021.)

Odluka o donošenju PUP-a Stari grad Pula,
https://www.pula.hr/site_media/media/typo3/uploads/media/1._PUP_STARI_GRAD_Odredbe_za_provođenje_6_92.pdf (pregledano 12.03.2021)

Produlji, Skrati, Useli: stambena zgrada u Puli,
<https://www.idisturato.com/blog/2014/03/09/produlji-skrati-useli/> (pregledano 24.03.2021.)

Rebuilding Dresden after the horrific firebombing at the end of World War Two,
<https://rarehistoricalphotos.com/rebuilding-dresden-after-the-horrific-firebombing-at-the-end-of-world-war-two-1945-1970/> (pregledano 14.05.2021.)

Rješenje o upisu u Registar,
https://www.pula.hr/site_media/media/typo3/fileadmin/sadrzaji/dokumenti/2013-2017_GV/18.GV-18.11.2015/9_Prijedlog_Izmjene_Odluke_o_spomenickoj_renti.pdf (pregledano 10.02.2021.)

U parku grada Graza se neće graditi, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/biskupic-u-parku-grada-graza-se-nece-graditi-ako-puljani-to-ne-zele-3849687> (pregledano 10.03.2021.)

LITERATURA:

1. Ancelj, F. B. (1990). Urbanističko-arhitektonski trenutak Pule. *Čovjek i prostor: arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost*, 6.
2. Ancelj, F. B. (2013). *Sto godina pulskih vizura: sabrani feljtoni i izabrani polemički članci*. Pula: Cvajner.
3. Bortoletto, M. (2017). *Urbanizam i arhitektura Pule od XIII. do XVII. stoljeća: od gradakomune do grada duhova*. Filozofski fakultet u Rijeci : Diplomski rad.
4. Dota, F. (2010). *Zaraćeno poraće: konfliktni i konkuretski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*. Zagreb: Srednja Europa.
5. Dukovski, D. (2001). *Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice (1943.-1955.)*. Pula: C.A.S.H.
6. Dukovski, D. (2004). Pula XX. stoljeća: uzroci promjene identiteta. U E. Cvek, & A. Krizmanić, *Pula 3000 Pola: Prilozi za povijesnu sintezu* (str. 57-80). Pula: C.A.S.H.
7. Dukovski, D. (2011). *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači apokalipse*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika.
8. Glendinning, M. (2013). *The Conservation Movement: A History of Architectural Preservation*. New York: Routledge .
9. Jokilehto, J. (1999). *A History of Architectural Conservation*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
10. Jurić, A. (2018). *Pula za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije*. Pula: Diplomski rad.
11. Karaman, L. (1965). Razmatranja na liniji krilatice konzervirati, a ne restaurirati. *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*.
12. Kliman, A. (1992). Kako nadocrtati grad. *Jurina i Franina: časopis za istarsko domaćinstvo*, 38-41.
13. Krizmanić, A. (1976). Glavna razdoblja prostornog oblikovanja Pule. *Istra: časopis za kulturu*, 63-73.
14. Krizmanić, A. (1986). Povijesna jezgra: programatski elementi tretmana. *Čovjek i prostor: arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost*, str. 6-10.
15. Krizmanić, A. (1988). *Komunalna palača Pula: razvitak gradskog središta kroz dvadeset i jedno stoljeće*. Pula: Istarska naklada: Arheološki muzej Pule .
16. Krizmanić, A. (2004). Fortifikacijska arhitektura Pule u okviru obrambenog sustava XIX. stoljeća do 1918. U E. Cvek, & A. Krizmanić, *Pula 3000 Pola: prilozi za povijesnu sintezu* (str. 101-150). Pula: C.A.S.H.

17. Levi, S. (1983). Višeznačnost interpolacija. *Arhitektura: časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost*, 86-89.
18. Marasović, T. (1985). *Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*. Split: Sveučilište u Splitu .
19. Marković, J. (2006). Pula - K. u. K. slika grada. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 215-228.
20. Maroević, I. (1986). *Sadašnjost baštine*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske .
21. Marsetič, R. (2004.a). Saveznička bombardiranja Pule tijekom Drugog svjetskog rata. U E. Cvek, & A. Krizmanić, *Pula 3000 Pola: Prilozi za povijesnu sintezu* (str. 151-164). Pula: C.A.S.H.
22. Marsetič, R. (2004.b). *I bombardamenti Alleati su Pola 1944-1945: vittime, danni, rifugi, disposizioni delle autorità e ricostruzione*. Rovinj: Centro di ricerche storiche.
23. Marsetič, R. (2005). Savezničk abombardiranja Pule . U *Pula: tri tisućljeća mita i stvarnosti* (str. 289-306). Pula: C.A.S.H.
24. Matijašić, R. (2005). Od iskona do prevlasti Serenissime. *Pula: tri tisućljeća mita i stvarnosti* , 9-45. Pula: C.A.S.H.
25. Matošević, I. (2004). Parkovne površine kao rezultat planskih rješenja ili ne? . U E. Cvek, & A. Krizmanić, *Pula 3000 Pola* (str. 165-179). Pula: C.A.S.H.
26. Mlikota, A. (2013). *Obnova i izgradanja povijesne jezgre Zadra nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, Doktorski rad.
27. Nefat, B. (2004). Prostorni razvitak Arsenala i brodogradilišta u Puli u 19. i 20. stoljeću. U E. Cvek, & A. Krizmanić, *Pula 3000 Pola* (str. 189-196). Pula: C.A.S.H.
28. Ostrogović, K. (1962). Stambena zgrada u Puli . *Arhitektura: časopis za arhitekturu, urbanizam i primijenjenu umjetnost* , 38-39.
29. Petrović, B. (1957). Pula: nova izgradnja. *Čovjek i prostor: arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost*, 3.
30. Rubbi, A. (1990). Urbano biće Pule. *Čovjek i prostor: arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost* , 7.
31. Rubbi, A. (1995). *Pula: tri tisuće godina urbaniteta*. Rovinj: vlastita naklada.
32. Rusan, A. (1990). Istarska banka. *Čovjek i prostor: arhitektura, kiparstvo, slikarstvo i primijenjena umjetnost*, 14-15.
33. Uskoković, S. (2014). *Suvremena arhitektura u povijesnom ambijentu: ignoriranje ili uvažavanje konteksta*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1. Egzodus stanovništva 1947. godine (<http://www.iitaly.org/magazine/focus/facts-stories/article/triestine-girls-reflections-istrian-exodus>, pregledano 7.02.2021.)

Slika 2. Zaštićena povijesna jezgra (zona A označena je crvenom bojom, kao i građevine koje su pojedinačno zaštićena kulturna dobra; zona B označena je plavom bojom) (https://www.pula.hr/site_media/media/uploads/content/images/2019/07/01/17konacni-prijedlog-pup-stari-grad-pula.pdf.)

Slika 3. Zaštićena urbanistička cjelina grada Pule prema rješenju iz 1965. godine (poklapa se s granicama obuhvata ovog rada) (https://www.pula.hr/site_media/media/typo3/fileadmin/sadrzaji/dokumenti/2013-2017._GV/18.GV-18.11.2015/9._Prijedlog_Izmjene_Odluke_o_spomenickoj_renti.pdf, pregledano 10.02.2021., str. 9.)

Slika 4. Antički raster ulica (<http://praksa.hr/map-story/>, pregledano 10.02.2021.)

Slika 5. Urbanistička podloga danas (Google maps, <https://www.google.com/maps/place/Pula/@44.8703764,13.8440314,15z/data=!4m5!3m4!1s0x477cd2de09337b6d:0x72324a3a7b4e580d!8m2!3d44.8666232!4d13.8495788>, pregledano 15.02.2021.)

Slika 6. Renesansna i gotička kuća (interpolacija L.J. Dugandžić u gornjem desnom kutu) (Google maps, <https://www.google.com/maps/@44.8696598,13.8425668,3a,90y,64.66h,108.34t/data=!3m6!1e1!3m4!1sAF1QipPiC4wHofZMCWdChH4LKKBT5t4FqjyWjRtXyTD7!2e10!7i7680!8i3840>, pregledano 22.02.2021.)

Slika 7. Veduta Pule 1802. godine (L. F. Cassas) (<http://www.ppmi.hr/hr/patrimonio/katalog-predmeta/item/1551/>, pregledano 1.03.2021.)

Slika 8. Dio Flaciusove ulice (s desne strane zid Arsenala, a s lijeve blok zgrada koji je do temelja bio srušen u savezničkom bombardiranju) (<http://www.regionalexpress.hr/site/more/pomorski-arsenal-u-puli-1856.-1918.-18.-dio>, pregledano 2.02.2021.)

Slika 9. Katastarski plan iz 1855. godine (<http://praksa.hr/map-story/>, pregledano 18.02.2021.)

Slika 10. Katastarski plan iz 1872. godine (<http://praksa.hr/map-story/>, pregledano 18.02.2021.)

Slika 11. Forum oko 1905. godine (<https://www.loc.gov/resource/ppmsca.52882/>, pregledano 19.02.2021.)

Slika 12. Šetalište Giardini (<https://www.pula.hr/hr/opci-podaci/povijest-pule/>, pregledano 1.03.2021.)

Slika 13. Stambene zgrade uz liniju strušenih zidina (<http://vizz.gkc-pula.hr/en/gradja/collection/14>, pregledano 1.03.2021)

Slika 14. Palazzina comunale (<http://www.arenadipola.com/articoli/16903>, pregledano 1.03.2021.)

Slika 15. Planirano uređenje trga kod Slavoluka Sergijevaca 1935. godine (Centro di Richerce Storiche - Rovigno, Quaderni, vol. XIV, 2002., str. 401.)

Slika 16. Zračna snimka savezničkog bombardiranja Pule (<http://praksa.hr/map-story/>, pregledano 22.02.2021.)

Slika 17. Blok zgrada na mjestu današnjeg Parka grada Graza (Povijesni i pomorski muzej Istre, Zbirka fotografija, negativa i fotografske opreme, PPMI-F-7321)

Slika 18. Palazzina comunale i Augustov hram na kraju rata (<http://www.arenadipola.com/articoli/16903>, pregledano 1.03.2021.)

Slika 19. Dobrovoljna radna akcija raščišćavanja ruševina oko 1948. godine (Povijesni i pomorski muzej Istre, Zbirka fotografija, negativa i fotografske opreme, PPMI-F-5929)

Slika 20. Katastarski plan iz 1900. godine (<http://praksa.hr/map-story/>, pregledano 2.03.2021.)

Slika 21. Današnje stanje (Google maps, <https://www.google.com/maps/place/Pula/@44.8703764,13.8440314,15z/data=!4m5!3m4!1s0x477cd2de09337b6d:0x72324a3a7b4e580d!8m2!3d44.8666232!4d13.8495788>, pregledano 15.02.2021.)

Slika 22. Nekadašnja Via Tradonico (<https://hr-hr.facebook.com/pula.hr/photos/via-tradonicoulica-na-%C4%8Dijem-se-mjestu-danas-nalazi-park-grada-graza-razru%C5%A1enje/10152234097669456>, pregledano 5.03.2021.)

Slika 23. Park grada Graza (<https://www.pulainfo.hr/de/where/park-grada-graza>, pregledano 10.03.2021.)

Slika 24. Park grada Graza i parkiralište u pozadini (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 25. Park mladenaca kraj Augustovog hrama (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 26. Hotel Elisabeth, krilo lučke kapetanije i pješadijska vojarna/tvornica duhana prije ratnih razaranja (Raul Marsetič, La Regia Manifattura Tabacchi a Pola, Quaderni XXVII, 2016., str. 108.)

Slika 27. Današnji izgled rive s interpolacijom K. Ostrogovića na mjestu tvornice duhana (https://lh3.googleusercontent.com/proxy/UvDHRvfLYqv9gB10OC8uA4K3zASIVec9MqsiqcDzpoEeltq9y2n2dwLWZPjAmUF7jPe4sn8DNU0Wgis1WyYTjr1mKup6DYJjKoXVq-NDaHZEik8XTXJ1-5Cq__j3QX00JJvI, pregledano 10.03.2021.)

Slika 28. Položaj parkovnih površina i interpolacija analiziranih u radu (Google maps, <https://www.google.com/maps/place/Pula/@44.8703764,13.8440314,15z/data=!4m5!3m4!1s0x477cd2de09337b6d:0x72324a3a7b4e580d!8m2!3d44.8666232!4d13.8495788>, pregledano 15.02.2021.)

Slika 29. Stambeno-poslovna zgrada (iz smjera Carrarine ulice) (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 30. Pogled na interpolaciju i ostatak gradskog bloka iz Istarske ulice (Google maps, <https://www.google.com/maps/@44.8710135,13.8485575,3a,90y,193.55h,114.73t/data=!3m6!1e1!3m4!1sliYRkzG6WILpdWHbwfQwmA!2e0!7i13312!8i6656>, pregledano 12.03.2021.)

Slika 31. Križanje Carrarine i ulice Castropola početkom 20. stoljeća (Franc Branko Ancelj, Sto godina pulskih vizura:sabrani feljtoni i izabrani polemički članci, Pula, 2013., str. 70.)

Slika 32. Uglovnica H. Bolanče (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 33. Vojarna Franz Josef / tvornica duhana

(https://sh.wikipedia.org/wiki/Pje%C5%A1a%C4%8Dka_vojarna_u_Puli#/media/Datoteka:Polainfanteriekaserne.jpg, pregledano 17.03.2021.)

Slika 34. Stambena zgrada K. Ostrogovića

(<https://www.idisturato.com/blog/2014/03/09/produlji-skrati-useli/>, pregledano 20.03.2021.)

Slika 35. Vizura rive i ulično pročelje (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 36. Dvorišno pročelje (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 37. Palača nadvojvode Karla Stjepana (<http://vizz.gkc-pula.hr/en/gradja/collection/14>, pregledano 10.03.2021.)

Slika 38. Telefonsko-telegrafski centar (Google maps, https://www.google.com/maps/@44.8669707,13.8449245,3a,90y,328.74h,98.25t/data=!3m6!1e1!3m4!1sjMwenTQzg4IcD_D_WEfB_g!2e0!7i13312!8i6656?hl=hr, pregledano 20.03.2021.)

Slika 39. Detalj pročelja (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 40. Projekt rješenja Parka grada Graza (arh. Goran Detelić) (Franc Branko Ancelj, Sto godina pulskih vizura:sabrani feljtoni i izabrani polemički članci, Pula, 2013., str. 251)

Slika 41. Zgrada banke (lokacija I.) i poslovno-stambena zgrada (lokacija II. i III.) (Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola, Klasa: 361-04/88-01/53; URBROJ: UP/1-2168-06-02)

Slika 42. Pogled na interpolaciju iz smjera Foruma (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 43. Detalj pročelja (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 44. Pročelje poslovnog dijela zgrade (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 45. Stambeni dio zgrade u Usponu sv. Franje Asiškog – detalj pročelja (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 46. Smještaj interpolacija u Kandlerovoj ulici (Upravni odjel za prostorno planiranje grada Pule, Odsjek za gradnju, Građevinska dozvola, KLASA: UP/I-361-03/91-09/95; URBROJ: 2168-05-02-91-3)

Slika 47. Pročelje zgrade na Kandlerovoj ulici (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 48. Detalj pročelja okrenutog prema ulici Castropola (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 49. Stambeno-poslovna na lokaciji br. 3 (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 50. Ugao zgrade iz smjera Katedrale (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

Slika 51. Pročelje zgrade na lokaciji br. 2 (26. siječnja 2021., foto: Nina Ujčić)

SUMMARY

This paper deals with the development of the historical core of the city of Pula after the Second World War and goes into more detail on the issue of free open spaces and interpolations. The first part of the paper provides an overview of the historical spatial development of the city of Pula, from the period of antiquity to the end of the Italian administration in 1943. Allied bombing that took place in 1944 and 1945 significantly changed the structure of the historic center of Pula. The most vital parts of the city and numerous cultural assets were destroyed during the bombing. Once the war finished, the further development of the historic core was determined by political and cultural problems that prevented the rapid urban renewal. The renewal went extremely slow and due to numerous wrong resolutions the historical center was further damaged. The paper explains events that took place during the Yugoslavian administration in which many buildings were demolished and removed from the historic center and its waterfront. That areas were then turned into parks which permanently disrupted the integrity of the historic center. In the mid-1950s, along the Riva and the peripheral part of the historic core, began the construction of interpolations. Interpolations filled the gaps in the urban fabric created by the bombing. The paper analyzes several interpolations that were constructed during the fifty year period. They were selected with the aim of showing the continuity of the development of historic center after the war destructions.

Key words: Pula, Second World War, urbanism, post-war reconstruction, interpolations, historic center